

**Michael
Schwartz**

**Wenzel
Jaksch**

Wenzel Jaksch

Michael Schwartz

Wenzel Jaksch

Kapitoly ze života sociálního demokrata
z českých zemí

Olomouc 2021

BURIAN
a TICHÁK

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

M^da

**Masarykova
demokratická
akademie**

Publikace vyšla ve spolupráci a za podpory
Zastoupení Friedrich-Ebert-Stiftung v České republice
a Masarykovy demokratické akademie.

© Michael Schwartz, 2021

Translation © Zuzana Schwarzová, 2021

Preface © Vladimír Špidla, Urban Überschär, 2021

Cover picture by Vasil Artamonov

© Burian a Tichák, s. r. o., 2021

ISBN 978-80-87274-67-5 (print)

ISBN 978-80-87274-68-2 (online)

Předmluva Urbana Überschära

Jméno Wenzela Jaksche někdy v Německu i České republice vyvolává smíšené pocity. Souvisí to s pohnutým životem a politickými funkcemi, jež tento sociální demokrat se silnými názory zastával v průběhu své politické kariéry. Vyrostl v prostých poměrech v Dlouhé Stropnici (v jižních Čechách), ve čtrnácti letech odešel ze školy a vyučil se ve Vídni zedníkem. Záhy u něj vzniklo vyhraněné politické uvědomění a v roce 1913 vstoupil do sociální demokracie (SDAP). Jeho rétorický talent a schopnost nadchnout ostatní poháněly vzestup v sociálnědemokratickém hnutí. Po první světové válce přišel do Prahy a nejprve pracoval jako novinář pro německou sociální demokracii. Roku 1924 byl poprvé zvolen do předsednictva Německé sociálnědemokratické strany dělnické v Československu (DSAP) a od roku 1929 byl poslancem československého parlamentu. Roku 1938 následovalo zvolení posledním předsedou DSAP, než moc převzali nacisté. Až do této chvíle lze Jakschův životopis vnímat jako klasický příběh úspěchu jednoho sociálnědemokratického funkcionáře, jemuž se podařil společenský vzestup z těch nejprostších poměrů.

Dopadlo to ale jinak a Jaksch cítil nutnost reagovat na novou realitu. V mnohonárodnostním Československu se zasazoval o práva menšin, zejména 3,5 milionu sudetských Němců. Bylo to nutné především proto, jelikož hrozilo, že stále více sudetských Němců podlehne vlivu nacistů. Tomu chtěl přesvědčený demokrat a odpůrce nacismu bezpodmínečně zabránit. Kromě toho ale také požadoval, aby sociální demokracie dělala jasnou národnostní politiku a nepřenechávala toto pole politické pravici. Tuto sociálnědemokra-

tickou politiku menšin sám nazýval „lidovým socialismem“. Jedná se o kontroverzní pojem, jenž rozpoutal vášnivé diskuse a spory i uvnitř DSAP. V březnu roku 1938 byl Jaksch nakonec zvolen předsedou DSAP, brzy však musel uprchnout do exilu ve Velké Británii. V Londýně se stal protihráčem Edvarda Beneše. Zásadním bodem sváru byla otázka budoucnosti sudetských Němců v poválečném Československu. Kvůli této opozici k Benešovi bývá Jaksch v České republice dodnes dezinterpretován.

Co nám tedy zanechal muž, který po válce odešel do západního Německa a kromě jiného byl prvním sociálním demokratem zvoleným do funkce předsedy Svazu vyhnanců? Rozhodně svůj neúnavný a celoživotní boj za práva menšin. A také – přestože o tom někdy zaznívají pochybnosti – svůj jasný postoj proti Hitlerovi a nacistickému režimu. O to důležitější je, aby o osobě a působení Wenzela Jaksche proběhla intenzivní a kritická debata. Vždyť právem platí za důležitou osobnost soudobých československých dějin. Proto jsme my, Friedrich-Ebert-Stiftung, rádi podpořili překlad následujícího článku.

Na tomto místě bych velice rád poděkoval Michaelu Schwartzovi za jeho text o Wenzelu Jakschovi. Zásadním způsobem přispívá k tomu, abychom politika, ale i člověka skrytého za tímto jménem lépe pochopili. Poděkovat chci ale také našemu partnerovi, Masarykově demokratické akademii, za další výbornou spolupráci na tomto projektu.

Přeji si, aby text našel co nejvíce čtenářek a čtenářů.

*Urban Überschär,
ředitel zastoupení*

Friedrich-Ebert-Stiftung v České a Slovenské republice

Předmluva Vladimíra Špidly

Byl poslancem demokratické strany v parlamentech dvou různých států. Jako politická osobnost přežil druhou světovou válku. Ve svém poválečném životě se dále věnoval regionu, ve kterém politicky vyrostl a který musel pod tlakem nacistické diktatury opustit. Tyto charakteristiky činí ze sociálního demokrata Wenzela Jaksche postavu přinejmenším pozoruhodnou.

Až do druhé světové války je Jakschův životní osud pro zdejší sociální demokraty docela typický – chudé rodinné prostředí, práce už v dětském věku, nemožnost získat formální vzdělání, členství v sociálnědemokratické mládeži a sociální demokracii, zranění na frontě světové války, postupně pak novinářská a politická práce, které ho předurčily, aby se na jaře 1938 stal předsedou Německé sociálnědemokratické strany dělnické v Československu. Strany, jejíž členové a voliči nejenže zůstali věrni svému demokratickému státu, ale postavili se na jeho obranu i se zbraněmi v rukou.

Podhoubí, ze kterého německá sociální demokracie převážně v českém pohraničí vyrůstala, můžeme prozkoumat díky Jakschovým reportážím sebraným ve svazku *Ztracené vesnice, opuštění lidé* (2017). Na mě ale obzvláště silně působí Jakschem stylizované prohlášení *Spoluobčané, jde o všechno* (1938), ve kterém je v čase mnichovské krize spojena „palčivá starost o mír Evropy a budoucnost našeho domova“ s obrazem jatek světové války – bubnové palby, hromadných hrobů a živoření v zázemí. Je to text člověka, který válku zažil a varuje před jejím opakováním pod prapory „fanatiků“.

V té chvíli Jaksch vede stranu „lidového socialismu“, nevidí už sociální demokracii jen jako stranu dělnickou, chce pro ni oslovovat i další části společnosti – sociální i profesní. Byla to jeho odpověď na rostoucí sílu nacismu postupně likvidujícího ostatní politické opce. V uvažování o podobě sociálnědemokratických stran šlo ale o předznamenání jejich poválečné proměny. Od stran dělnických ke stranám všelidovým – Volksparteien.

V londýnském exilu se Jaksch ocitl mimo hlavní proud politického dění. Chtěl být reprezentantem své strany, aniž si do důsledku uvědomil, že obnova její činnosti nebude v poválečném státě možná. Proto se stal v očích části československé politiky již tehdy jedním z úhlavních nepřátel. Tutto pozici v českém politickém uvažování pak už jen podtrhlo jeho zvolení do čela Svazu vyhnanců v roce 1964.

Jenže Jaksch válku přežil nejen jako člověk, ale právě i jako politická osobnost. Když dostal příležitost k návratu z exilu, rychle se propracoval do vedení západoněmecké sociální demokracie, byl za ni poslancem i stínovým ministrem. A kromě její proměny ve všelidovou stranu se v první fázi podílel i na formulaci „Brandtovy východní politiky“. Sám přitom kladl důraz především na hospodářskou spolupráci a poznávání „jazyků, historie a mentality“ národů žijících za železnou oponou. Byl to jeho způsob, jak v nové vlasti nezůstat jen vysídlencem, ale stát se trochu i vyslancem světa, ze kterého vzešel.

Jaksch coby politik nejde uchopit snadno. Obdivuhodná věrnost politice v její sociálnědemokratické podobě je ale jeho jasnou charakteristikou. K dalšímu poznávání slouží veřejné debaty a historický výzkum. Oceňuji práci, kterou ve své studii odvedl Michael Schwartz, protože řadu Jakscho-

vých limitů i proměn kvalifikovaně zachycuje a umožňuje je dále promýšlet.

Děkuji pak pražské kanceláři Friedrich-Ebert-Stiftung a jejímu řediteli panu Urbanu Überschärovi za součinnost při vydání Schwartzova textu a další vzájemnou spolupráci při popularizaci sociálnědemokratických dějin českých zemí.

*Vladimír Špidla,
ředitel Masarykovy demokratické akademie*

Wenzel Jaksch

Kapitoly ze života sociálního demokrata z českých zemí

„V Evropě budoucnosti už nesmějí existovat žádné panské národy, žádné bezprávné menšiny, ale pouze rovnoprávní Evropané.“

Wenzel Jaksch v květnu 1966¹

„Wenzel Jaksch (*25. září 1896 v Dlouhé Stropnici; †27. listopadu 1966 ve Wiesbadenu) byl německočeský sociálně-demokratický politik.“ Tak začíná biografický článek na německé Wikipedii, dnes zřejmě nejdůležitějším masovém zdroji rychlých informací.² Tak zní nezpochybnitelné základní údaje. Mnohé další v životě a konání Wenzela Jaksche však působí značně kontroverzně a nezřídka i nepřátelsky pokriveně. Přetrvávající diskuse současně ukazují, že Wenzel Jaksch dodnes rozhodně není bezvýznamný – že se nás stále ještě dotýká.

Nejvyšším úkolem historikovým je nerozdmýchávat politicky motivované názorové spory, nýbrž je dle možností objasňovat nebo přesouvat na pole věcných diskuzí. Za tímto účelem chci vrhnout světlo na čtyři ústřední aspekty života Wenzela Jaksche: zaprvé na *sociálního demokrata*, zadruhé na *německojazyčného sociálního demokrata za starého Rakouska* a reformního politika v Československu, zatřetí na přesvědčeného *evropského federalistu* a začtvrté na *uprchlí-*

1 *Wenzel Jaksch – Patriot und Europäer*, ed. Seliger-Gemeinde, Gesinnungsgemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten, München 1967, s. 141.

2 https://de.wikipedia.org/wiki/Wenzel_Jaksch (stav k 25. 10. 2016).

ka v cizině, poválečného politika, jenž přišel z exilu do „nového domova“ v západním Německu, a na jeho přístup k nacistické minulosti na pozadí západoněmecké vyhnanecké politiky, jejímž předním zástupcem se Jaksch stal ke konci svého života.

I. Sociální demokrat: Všelidová strana namísto třídního boje

Jako každá dlouhotrvající instituce i sociální demokracie prochází hlubokými změnami. Totéž platilo a platí také v životě mnoha jednotlivců. Jakým vývojem prošla osobnost, jakou byl Willy Brandt – o ještě větších zlomech v životě Herberta Wehnera ani nemluvě? A co Wenzel Jaksch – také se podobným způsobem měnil, nebo navzdory všem přelomům ve vnějším světě zůstával spíše stejný, po celá desetiletí? Vyskytoval se a stále se vyskytuje názor, že Jaksch se od určitého momentu posunul natolik vpravo, že už ho nelze považovat za „opravdového sociálního demokrata“.³ Ostatně otázka, kdo je skutečný sociální demokrat a kdo odpadlík, charakterizuje dělnické hnutí odjakživa. Vůbec nejdalekosáhlejší následky měl komunistický rozkol, ale rozhodně nebyl jediný. Pokud jde o Jaksche a strany, v nichž aktivně působil – zejména o německočeskou DSAP (Německou sociálnědemokratickou stranu dělnickou) a později západoněmeckou sociální demokracii SPD –, většina jeho soudobých spolustraníků jednoznačně, navzdory kritickým hlasům oceňovala, že Wenzel Jaksch dlouho náležel ke stranickému předsednictvu obou těchto stran, v DSAP to v krizovém roce 1938 dotáhl dokonce na předsedu.

3 Srov. BACHSTEIN, Martin, *Wer war Wenzel Jaksch?*, nezveřejněný rukopis 2016, jenž mi Bachstein bez vyzvání zaslal a v němž demetuje uvážené výsledky svého bádání o Jakschově působení v Československu, vypracované před několika desítkami let – srov. BACHSTEIN, Martin K., *Wenzel Jaksch und die sudetendeutsche Sozialdemokratie*, München – Wien 1974 –, a přiklání se k jednostrannému hodnocení.

Když se mladý Wenzel Jaksch přidal k sociální demokracii, byla to teoreticky marxistická strana, propagující třídní boj. Nikoli náhodou si Jaksch našel cestu do své nové politické domoviny díky svému původu a první profesi – jako dítě venkovské spodiny a jako zedník, jako odborář –, ze své vlastní „proletářské“ perspektivy. Ve straně se pak vypracoval na stranického novináře-samouka a poslance. Rakouská sociální demokracie – podobně jako její druzi v Německu – i přes hlásaný marxistický třídní boj zůstávala v praxi reformní politikou, k níž významně přispělo zapojení se do občanského parlamentního systému a jeho demokratických pravidel hry, jež se jen těžko snášely s nadále proklamovanou světovou revolucí proletariátu. Místo toho, aby sociální demokraté organizovali revoluce nebo páchali atentáty na reprezentanty starého pořádku (o něž se neustále pokoušeli tehdejší bolševici, potažmo anarchističtí sociální revolucionáři), kandidovali ve volbách „buržoazního třídního státu“ a ve vídeňském parlamentu se chovali mnohem civilizovaněji než mnozí měšťanští nacionalisté či antisemité, kteří někdy měnili Poslaneckou sněmovnu v bojiště.⁴ Ruský bolševik Lev Trockij – jeden z pozdějších vůdců revolučního Sovětského svazu –, jenž žil před první světovou válkou v rakouském exilu, nepovažoval v roce 1907 „výkvět předválečného rakouského marxismu“, všechny ty poslance, spisovatele a novináře sociálnědemokratické elity, jež tam poznal, za stejně smýšlející

4 Srov. parafrázi Marka Twaina o nepokojích ve vídeňské Poslanecké sněmovně při jeho návštěvě v roce 1897, jak ji uvádí ZALA, Sacha (ed.), *Die Moderne und ihre Krisen. Studien von Marina Cattaruzza zur europäischen Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Göttingen 2012, s. 187.

revolucionáře. Svou intelektuálně buržoazní „samolibostí“ mu připadali jako naprosto „cizí lidé“, „typ přímo proti-
chůdný revolucionáři“.⁵

Toto „šosáctví“, jež Trockij pozoroval u intelektuálních vůdců sociální demokracie v Rakousku a do nějž nezahrnul pouze staříckého zakladatele strany Victora Adlera,⁶ se podle něj odráželo mimo jiné v úctě sociálních demokratů, již chovali k měšťanskému akademickému vzdělání. Požadovaná rovnost uvnitř dělnického hnutí, kde „byl každý každému roven“, „kamarád mezi kamarády, soudruh mezi soudruhy“,⁷ kteří si tykají, byla ve styku s těmito akademickými stranickými vůdci dovedena ad absurdum. Trockij, gymnazista, jenž musel univerzitní vzdělání nahradit samostudiem v carském vězení, pozoroval rakouskou touhu po titulech jako žasnoucí antropolog: „Ve staré císařské hierarchické, nicotné a pyšné Vídni se marxističtí akademici mezi sebou libě titulovali *Herr Doktor*, tedy *pane doktore*. Dělnický lid často akademikům říkával *Genosse Herr Doktor*, tj. soudruh pan doktor.“⁸ V tomto ohledu Wenzela Jaksche utvářelo staré Rakousko, takže celý svůj život u jmen tehdejších vůdců sociálních demokratů Victora a Friedricha Adlerových,

5 TROTZKI, Leo, *Mein Leben. Versuch einer Autobiographie*, Berlin 1930, s. 198–200. Česky TROCKIJ, Lev Davidovič, *Můj život*, Praha 2010, v překladu Ivy Dvořákové, s. 199, 200.

6 Tamtéž, s. 198 a s. 201n. V českém překladu s. 200, 202n.

7 KERN, Karl Richard, *Heimat und Exil – von Böhmen nach Schweden. Erinnerungen und Bekenntnisse eines sudetendeutschen Sozialdemokraten*, Nürnberg b. r. [1980], s. 39, o své zkušenosti, jak na počátku dvacátých let 20. století získal „v socialistickém sdružení mládeže [...] coby chudé dítě vlastní uvědomění“.

8 TROTZKI, L., *Mein Leben...*, s. 200. V českém překladu TROCKIJ, Můj život..., s. 200.

Karla Rennera a Otto Bauera s respektem uváděl doktorský titul.⁹ Pro sociálnědemokratického samouka a jeho přívržence byl rovněž důležitý čestný doktorát udělený mu americkou univerzitou v šedesátých letech – od té doby Jaksch vystupoval zásadně jako „Dr. h. c. Wenzel Jaksch“. Za tím se neskrýval pouze jeho osobnostní rys. Dokonce i celé stranické předsednictvo SPD reagovalo ještě v roce 1966 na zprávu o Jakschově smrtelné nehodě prohlášením, v němž zcela samozřejmě uvedlo i čestný doktorát zesnulého.¹⁰ Ve světě, kde občanské elity používaly akademické tituly automaticky v parlamentu nebo i v prezidiu Svazu vyhnanců (Bund der Vertriebenen), se jim sociálnědemokratický outsider mohl na konci života vyrovnat. Velký význam, jaký přikládala občanská média čestným titulům, se odrazil i v reakcích na Jakschovo zvolení předsedou Svazu vyhnanců v roce 1964. Noviny *Neue Rheinzeitung* jej okomentovaly slovy, že první sociální demokrat v čele Svazu vyhnanců se musí především pokusit „definitivně zapudit hnědé nacistické tóny minulosti, jimiž se tak trapně zaklínal jeho předchůdce Hans Krüger“. To, že Jaksch tomuto náročnému úkolu dostojí, dokládaly především jeho „dobrou pověstí na Západě“ – ne-

9 Srov. náhodný výběr zmiňovaných jmen z jeho pozdního díla *Europas Weg nach Potsdam*, kde v úvodu Jaksch mluví s respektem o „Dr. Karlu Rennerovi“, zatímco u svého dlouholetého souputníka a pozdějšího nepřítele Edvarda Beneše, jenž měl rovněž doktorský titul, uvádí pouze jméno. Svého předchůdce ve funkci předsedy DSAP uvádí pouze jednou, ovšem také jako „Dr. Ludwiga Czecha“; srov. JAKSCH, Wenzel, *Europas Weg nach Potsdam. Schuld und Schicksal im Donauraum*, Stuttgart 1958, s. 10 a 262.

10 Cituji podle MÜLLER, Matthias, *Die SPD und die Vertriebenenverbände 1949–1977. Eintracht, Entfremdung, Zwietracht*, Berlin 2012, s. 289; početné příklady se nacházejí také ve spisech Svazu vyhnanců (Bund der Vertriebenen).

boť „získal čestný doktorát americké Parkville College“. Až na druhém místě následoval poukaz na Jakschovu „integritu v minulosti“, kdy bojoval proti nacismu.¹¹

Sociální demokraté revoluční rétoriky a reformního jednání v habsburské monarchii rychle zjistili, že jim jde postupující demokratizace volebního práva k duhu. Po zavedení všeobecného volebního práva pro muže v Rakousku roku 1907 se sociální demokraté stali nejprve druhou nejsilnější, v roce 1911 dokonce nejsilnější frakcí v Poslanecké sněmovně Říšské rady – přestože kvůli tehdejší velké roztržetosti strany zůstali na hony vzdálení absolutní většině.¹² Němečtí sociální demokraté sdružení v nově zřízeném Československu v DSAP se – podobně jako SPD ve výmarské republice – profilovali jako parlamentní strana: nejprve v opozici, od roku 1929 potom spolu s novopečeným poslancem Jakschem jako kritický a současně loajální partner všech mnohonárodnostních vládních koalic do roku 1938.¹³ Nevyhnutelným důsledkem této reformní umírněnosti bylo v Německu i Československu odštěpení

11 Bundesbeauftragter für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU), Archiv der Zentralstelle, MfS ZAIG Nr. 9708 Teil 3, Bl. 759, „Alter NS-Gegner“, in: *Neue Rheinzeitung*, 2. 3. 1964.

12 Nejmocnější silou byla křesťanskosociální strana; srov. GRASS, Karl-Martin, Österreich, in: STERNBERGER, Dolf – VOGEL, Bernhard (ed.), *Die Wahl der Parlamente und anderer Staatsorgane. Ein Handbuch*, Díl I: Europa, 2. svazek, Berlin 1969, s. 921–972, zejm. s. 934 a 959.

13 Jaksch vstup do vlády v roce 1929 uvítal, „přestože tento krok byl učiněn bez jasně definovaných cílů“, požadoval však splnění „nejen těch nejnaléhavějších sociálněpolitických a hospodářskopolitických otázek pracujícího obyvatelstva“ [...], ale [...] také řešení národnostního problému“. Srov. BACHSTEIN, M., Wenzel..., s. 40.

levicového, revolučně laděného křídla a vznik nové, komunistické strany.

Wenzel Jaksch, jenž začínal na levém okraji strany,¹⁴ záhy parlamentarismus přijímal a využíval jeho výhod – a práce v parlamentu zase naopak dodávala energii jeho publicistické a řečnické činnosti.¹⁵ V roce 1934 Jaksch prohlásil z pozice Němce a „příslušníka mladší generace sudetoněmeckých socialistů“, jež se, jak známo, zpočátku „stavěla k tomuto [československému] státu velmi kriticky“, že se jeho strana „vzhledem k tragédii německého národa“ pod Hitlerovou diktaturou trvající od roku 1933 „probojovala ke zcela pozitivnímu vztahu k republice“. Sudetoněmečtí sociální demokraté mají „nejen rozumově, ale také pocitově zájem na tom, aby poslední demokratický ostrůvek nebyl spláchnut mořem střeoevropského fašismu“.¹⁶ Z přesvědčivého volebního vítězství Sudetoněmecké strany v roce 1935 Jaksch vyvodil logický důsledek – začal spolu s křesťanskosociálními odbory a zájmovými zastoupeními agrárníků budovat jednotnou frontu prostátních sudetoněmeckých stran, zatlačených nyní do defenzivy. Narazil však na stále více se rozmáhající nacismus, ale také „na nepochopení československých stran, které pomalu všechny české Němce považovaly za potenciální vlastizrádce“.¹⁷ Když Jaksch na jaře roku 1938 vystřídal ve funkci zasloužilého,

14 *Ruhm und Tragik der sudetendeutschen Sozialdemokratie. Zum 50. Geburtstag von Wenzel Jaksch*, ed. Treuegemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten, Malmö 1946, s. 9.

15 BACHSTEIN, M., Wenzel..., s. 41.

16 Jaksch v roce 1934 v českém časopise, cituji podle BACHSTEIN, M., Wenzel..., s. 76n.; Bachstein toto empatické tvrzení nepovažuje za bezpodmínečné, své hodnocení však nezdůvodňuje.

17 BACHSTEIN, M., Wenzel..., s. 288.

avšak rutinou trochu již ustrnulého předsedu strany Dr. Ludwiga Czecha, jenž už nedokázal nacházet účinné odpovědi na nové ohrožení, dostalo se mu jak podpory mladší stranické generace,¹⁸ tak i „vlídného uznání“ od Edvarda Beneše.¹⁹ Jaksch projevils svou loajalitu k nyní již Česko-Slovensku i po podpisu mnichovské dohody a následném oddělení Sudet na podzim roku 1938 a zůstával nadále poslancem za Plzeňsko. Když však v březnu 1939 napochodoval do Prahy Hitler, byla tím násilně ukončena nejen tato spolupráce, ale také další Jakschovo setrvání ve vlasti. Bylo štěstí v neštěstí, že se Jakschovi podařilo uprchnout na lyžích do Polska a odtud do bezpečného exilu ve Švédsku a Velké Británii,²⁰ protože ve stejné době v letech 1938–1939 skončilo asi 30 000 německočeských sociálních demokratů v nacistických koncentračních táborech.²¹ O dvacet let později mohl Jaksch s ohledem na nacistické pronásledování sudetoněmeckých sociálních demokratů výstižně prohlásit: „Proti hitlerovskému nebezpečí jsme nebojovali jen slovy.“²²

Praktická orientace na parlamentní demokracii měla pro Jaksche i teoretické důsledky. Poháněn navíc i Hitlerem, jenž při vzestupu k moci dokázal propojit rolnické a středo-

18 KERN, K., *Heimat...*, s. 56n.

19 BACHSTEIN, M., *Wenzel...*, s. 288.

20 BRANDT, Willy, *Links und frei. Mein Weg 1930–1950*, Hamburg 1982, s. 209.

21 Počet uvádí WEGER, Tobias, *„Volkstumskampf“ ohne Ende? Sudetendeutsche Organisationen 1945–1955*, Frankfurt am Main 2008, s. 206.

22 JAKSCH, Wenzel, *Unser geschichtlicher Auftrag*. B. m., b. r. [München 1956], s. 32.

stavovské naděje upínané k větší sociální spravedlnosti,²³ Jaksch ve třicátých letech usiloval o odklon od myšlenky třídního boje, o opuštění izolovaných pozic levicových dělníků. V oné době pochopili i prozíraví komunisté, jako byl odborník německé KPD na zemědělství Edwin Hoernle, jenž uprchl do moskevského exilu, že je nezbytné získat kromě průmyslového proletariátu také venkovské spodní a střední vrstvy.²⁴ Tento poznatek působí o to logičtěji u sociálního demokrata jako Jaksch, který v letech 1929 až 1939 celé jedno desetiletí úspěšně spolupracoval v parlamentu s občanskými, agrárníckými a církevními partnery. Zatímco tehdejší evropští komunisté to nazývali „lidovou frontou“ a zůstávali v podstatě na taktické rovině, Jaksch se totéž pokoušel uchopit pojmem „lidový socialismus“. Šlo mu o cílené získávání dalších vrstev voličů, i mimo dělnické vody, aniž se přitom zcela vzdal cílů socialistické reorganizace. Vycházel ze svého venkovského původu, politických počátků odborového tajemníka maloročníků a zemědělských dělníků a z částečně průmyslového, částečně rolnického charakteru

23 Podle Jaksche byly tyto „síly rádobý socialistického masového hnutí“ diskreditovány interním nacistickým mocenským bojem v roce 1934, známým jako Noc dlouhých nožů; srov. JAKSCH, Wenzel, *Volk und Arbeiter. Deutschlands europäische Sendung*, Bratislava 1936, s. 70.

24 Srov. HOERNLE, Edwin, *Deutsche Bauern unterm Hakenkreuz*, Paris 1939; Hoernle byl mezi lety 1945 a 1949 předsedou Německé centrální správy zemědělství a lesnictví v sovětské okupační zóně a řídil vyvlastňování větších statkářů bez náhrady ve prospěch maloročníků, zemědělců, uprchlíků a komunisty kontrolovaného státního majetku, jež bylo označováno za pozemkovou reformu; srov. BAUERKÄMPER, Arnd, *Ländliche Gesellschaft in der kommunistischen Diktatur. Zwangsmodernisierung und Tradition in Brandenburg 1945–1963*, Köln 2002, s. 57, pozn. 10, a s. 60, pozn. 16.

svého plzeňského volebního obvodu.²⁵ Jaksch se definoval jako politik, jenž nejprve od mládí poznával české a německé „rolníky a zedníky v jižních Čechách“, později „dělníky v plzeňské Škodovce a nýřanské horníky“ svého volebního obvodu a nejrůznější české politiky při „práci v pražském parlamentu“.²⁶ O tyto životní kapitoly se tedy opíral jeho odklon od marxistické myšlenky třídního boje.²⁷ Roku 1934 Jaksch strážlivě konstatoval, že „volání po diktatuře proletariátu“ nutně vedlo k „beznadějně izolaci socialistického tábora od středních vrstev“ a také odradilo svobodně a antifeudálně smýšlející sedláky.²⁸ Jaksch se místo toho zaměřil na opětovný vzestup sociální demokracie, od odtržení komunistů silně oslabené, a to cestou zcela nové programové orientace. DSAP se měla nově profilovat jako „nemarxistická, národní, a přesto socialistická všelidová strana“, v mnohem širším pojetí než dosud.²⁹

Jaksch si byl vědom překérní blízkosti „lidového socialismu“ k Hitlerovu „národnímu socialismu“ a často zažíval, že ho političti odpůrci dokázali snadno zdiskreditovat

25 Srov. Ruhm und Tragik der sudetendeutschen Sozialdemokratie..., s. 11n.

26 JAKSCH, Wenzel, *Von der Vorherrschaft zur Partnerschaft. Zwei Vorträge zu den Volkstumsfragen in Ostmitteleuropa*, Wiesbaden b. r. [1963], s. 17.

27 Ještě v roce 1924 Jaksch v reakci na Hitlerův mnichovský puč vydal spis s názvem *Marxismus oder Hakenkreuz?* (Marxismus nebo hákový kříž?), jenž však později hodnotil sebekriticky, protože jím tehdy ještě favorizovaný marxismus nedokázal přinést „žádnou použitelnou konkurenční ideologii k nacismu“, neboť „zrušení starých tříd“ již zásadním způsobem změnilo společenské předpoklady; srov. Wenzel Jaksch – Patriot und Europäer..., s. 59.

28 BACHSTEIN, M., Wenzel..., s. 69.

29 Tamtéž, s. 287.

označením „poloviční nacista“.³⁰ Nešlo ale o napodobování Hitlera ani o levicovou nacionálně-socialistickou opozici k Hitlerovi, jak se mnozí domnívali kvůli Jakschovu přátelství s bývalým nacistou Otto Strasserem.³¹ Byla to spíš svébytná syntéza socialismu a nacionalismu vzešlá ze zkušeností se sociálnědemokratickou politikou za několik desetiletí. Jaksch odmítal nacionalismus nadále přenechávat extrémní pravici. Nezradil tím sociálnědemokratické ideály, ani nebyl jediný: Jaksch jednoduše nebyl žádný fašistický renegát jako někdejší italský socialistický vůdce Benito Mussolini, k němuž po určitou dobu upírali naděje Lenin a jeho okolí ve švýcarském exilu.³² Jaksch však nemohl, ani nechtěl ignorovat, že Socialistická internacionála v roce 1914 na počátku první světové války hanebně selhala, když se rozpadla na jednotlivé národní části místo toho, aby válce zabránila.³³ Jaksch byl navíc svědkem nebo si od starších spolustraníků nechal vyprávět, jak se původně nadnárodní celorakouská sociální demokracie rozpadla již před rokem 1914 kvůli národnostním rozporům mezi Čechy a Němci.³⁴ Národní socialismus namísto marxistického internacionalismu – mezi sociálními demokraty mnoha národů toto téma v meziválečné době velmi rezo-

30 Wenzel Jaksch – Patriot und Europäer..., s. 79.

31 Kritika od levicového křídla DSAP na konto Jakschova propojení s Otto Strasserem ve třicátých letech: WEGER, T., „Volkstums-kampf“..., s. 205.

32 Srov. BOSWORTH, R. J. B., *Mussolini*, London 2002, s. 64 a s. 88.

33 Srov. postoj německé SPD k počátku války: PIPER, Ernst, *Nacht über Europa. Kulturgeschichte des Ersten Weltkriegs*, Berlin 2013, s. 50–61.

34 Srov. URBAN, Otto, *Die tschechische Gesellschaft 1848–1918*. 2 sv., Wien 1994, zejm. sv. 1, s. 808–817. Česky vyšlo pod názvem *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982.

novalo, nejen jako vymezení se vůči Mussolinimu a Hitlerovi, ale i vůči nově založené Komunistické internacionále pod Stalinovou kontrolou. Wenzel Jaksch sám připomínal, že jeho koncept lidového socialismu, formulovaný v roce 1936, „přivítali nejvíce [...] soudruzi z židovsko-socialistického ‚svazu‘ v Polsku“, protože se „i oni nacházeli v postavení diskriminované menšiny“. Francouzský socialistický premiér lidové fronty Leon Blum „razil skvělou formulací, že pracující lidé nemohou být svobodní, dokud budou žít v nesvobodném národě“ – heslo, jehož se později po druhé světové válce chopil i předseda německé SPD Kurt Schumacher.³⁵ Pojmenování národní socialisté nesla i československá strana, jež skvěle žonglovala s ideologickými útržky nacionalismu, socialismu, a bohužel i antisemitismu, a s níž byl po desetiletí spojen i Jakschův dlouholetý koaliční partner a později zatvrzelý nepřítel Edvard Beneš.³⁶ Nikoli náhodou byla v polovině třicátých let, tedy v době, kdy Jaksch propagoval svůj „lidový socialismus“, podobná syntéza populární i mezi českými socialisty.³⁷ Jakschovo časté odkazování na demokratické ideje intelektuálního státníka T. G. Masaryka vedlo dokonce k domněnkám, že Jaksch svůj koncept „lidového socialismu“ bezprostředně

35 Wenzel Jaksch – Patriot und Europäer..., s. 60n.

36 ZEMAN, Zbynek – KLIMEK, Antonín, *The Life of Edvard Beneš 1884–1948. Czechoslovakia in Peace and War*, Oxford 1997, s. 41.

37 KURAL, Václav, *Konflikt anstatt Gemeinschaft? Tschechen und Deutsche im tschechoslowakischen Staat (1918–1938)*, Praha 2001, s. 189. V češtině vyšlo pod názvem *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*, Praha 1993.

opřel o „humanisticky založená díla jím uctívaného československého prezidenta“.³⁸

Kromě toho ale zaujme ještě další evropská paralela, jež bývá v debatě o Jakschově lidovém socialismu téměř vždy přehlížena – *skandinávský model*. Po zániku do té doby určující německé sociální demokracie v roce 1933 čerпали všichni sociální demokraté v Evropě sílu ve Skandinávii a řídili se jí. Tam uprchli nejen mnozí pronásledovaní (roku 1939 na čas i Jaksch), sociální demokraté ve Švédsku, Norsku a Dánsku dokonce trvale zasedali ve vládách a švédští straníci navrhli slibný koncept *folkhemmet* (doslova domov lidí), který zahrnoval prvky sociálního státu, korporativismu, tzn. spolupráci státu, hospodářství a odborů namísto třídního boje,³⁹ ale také nacionalistické elementy. Švédský předseda socialistů a premiér Per Albin Hansson tímto „nacionalismem sociálního státu“⁴⁰ cíleně zaútočil na atraktivitu nacismu: „Neexistuje nic, co by nacismus v Německu dokázal cestou diktatury lépe než švédská sociální demokracie demokratickými prostředky; zkrátka: fašismus není

38 LANGKAU-ALEX, Ursula, Internationaler Sozialismus oder Volkssocialismus? Das Spannungsfeld antifaschistischer Konzeptionen in der Sozialistischen Arbeiter-Internationale der dreißiger Jahre, in: BECKER, Bert – LADEMACHER, Horst (ed.), *Geist und Gestalt im historischen Wandel. Facetten deutscher und europäischer Geschichte 1789–1989. Festschrift für Siegfried Bahne*, Münster 2000, s. 347–368, zejm. s. 354.

39 PATEL, Kiran Klaus, *The New Deal. A Global History*, Princeton – Woodstock 2016, s. 228–233.

40 Tento pojem viz TRÄGARDH, Lars, Crisis and the Politics of National Community: Germany and Sweden, 1933/1994, in: WITASZEK, Nina – TRÄGARDH, Lars (ed.), *Culture and Crisis. The Case of Germany and Sweden*, New York – Oxford 2002, s. 75–109, zejm. s. 106, pozn. 12.

v zemi, jako je Švédsko, zapotřebí.“⁴¹ Když Wenzel Jaksch v roce 1936 nazval tehdejší „střední Evropu výhní deprese“, výslovně z diagnózy vyňal „pobřežní národy Skandinávie“ – první světová válka tam podle něj natolik nezasáhla blahobyť a „přechod k socialismu“ působí přirozeně, zatímco všude jinde jsou „demokratické, svobodné a socialistické síly“ zatlačovány „kruhem diktatur sahajících od Baltského a Severního po Černé a Středozemní moře“.⁴² Skandinávský a zejména švédský vzor zkrátka nelze dostatečně docenit.

Skutečnost, že Jaksch nezavrhoval jednotnou frontu s vůdčími postavami německé národovecké „buržoazie“, jako byl Rudolf Lodgman von Auen, znamenala v tomto širokém evropském kontextu syntézy mezi sociální demokracií a nacionalismem mimo jiné také obnovení německočeské aliance z období nouze let 1918–1919, jež ve své době vznikla mezi Josefem Seligerem a Lodgmanem. Nový pokus o spojení proti Henleinovi a Hitlerovi v září 1938 ale navíc souzněl s logikou Jakschova lidového socialismu. Tento široký oblouk od Jaksche k Lodgmanovi ožil v padesátých letech v Sudetoněmeckém krajanském sdružení i ve Svazu vyhnanců a někteří bývalí nacisté ho ještě výrazně rozšířili. Z pohledu přístupu k minulosti to bylo rozhodně velmi problematické, avšak na tomto zásadním rozhodnutí je podstatné a trvalé něco jiného: Společně s vlivy z britského a skandinávského exilu, jež se v západním Německu

41 LANGKAU-ALEX, *Internationaler Sozialismus...*, s. 360n.; Jaksch udržoval úzké spojení se sudetoněmeckými spolustraníky ve švédském exilu i v době své emigrace v Londýně; srov. SCHOLZ, Michael F., *Skandinavische Erfahrungen erwünscht? Nachexil und Remigration. Die ehemaligen KP-Emigranten in Skandinavien und ihr weiteres Schicksal in der SBZ/DDR*, Stuttgart 2000, s. 166.

42 JAKSCH, W., *Volk...*, s. 28.

rozšířily po roce 1945, znamenala Jakschova německočeská politika otevírání se „lidovému socialismu“ další avantgardní milník na cestě ke godesberskému programu SPD, tj. na cestě k přeměně západoněmecké poválečné sociální demokracie od sociálně vyhraněné třídní strany k všelidové straně volitelné pro široké vrstvy.⁴³

Lidový socialismus sociálnědemokratické všelidové strany, jakou měl na mysli Jaksch, ostatně „nebujel“ pouze mezi voliči z řad sedláků, příklánějících se tendenčně spíše vpravo, nebo mezi maloměstáckými středními vrstvami. Jeden historik z NDR v roce 1961 otevřeně přiznal, že ve třicátých letech se i „němečtí komunisté v okrajových oblastech“ Československa oddali „přinejmenším na určitou dobu iluzi“ – iluzi „o údajně ‚levicové politice‘, kterou se snaží proti stranickému předsednictvu prosadit předseda DSAP Wenzel Jaksch“.⁴⁴ Jakschovu politiku tedy bylo rozhodně možné vnímat jako spojující levicovou politiku. Také Willy Brandt, který z hitlerovského Německa uprchl do skandinávského exilu a v roce 1931 opustil příliš málo revoluční výmarskou SPD pro levicovou odnož, později vzpomínal, že z Norska „nikoli bez sympatií sledoval“, jak se Wenzel Jaksch tehdy

43 Jaksch roku 1962 konstatoval, že do godesberského programu SPD z roku 1959 si našly cestu „i všechny ideové proudy sudetského socialismu“, totiž pohled na „vlast, třídu a lid jako na rovnocenné veličiny“, který zastával již předseda DSAP Josef Seliger kolem roku 1920; srov. Wenzel Jaksch – Patriot und Europäer..., s. 77; dále z komunistické perspektivy: JAUERNIG, Edmund, *Sozialdemokratie und Revanchismus. Zur Geschichte und Politik Wenzel Jakschs und der Seliger-Gemeinde*, Berlin [východní] 1968, s. 49.

44 FUCHS, Gerhard, *Gegen Hitler und Henlein. Der solidarische Kampf tschechischer und deutscher Antifaschisten von 1933 bis 1938*, Berlin [východní] 1961, s. 152 a 217.

pokoušel vlit sudetoněmecké sociální demokracii do žil nový „bojový elán“. ⁴⁵

45 BRANDT, W., Links und frei..., s. 209.

|| C. a k. sociální demokrat: |. Národnosti a federalismus

Wenzel Jaksch nebyl pouhý sociální demokrat, byl to demokrat s velmi speciálními zkušenostmi – s jedinečným původem českého Němce ve starém Rakousku. Jeden novinář označil v šedesátých letech čerstvě zvoleného předsedu Sva-
zu vyhnanců v dobrém jako „c. a k. sociálního demokrata“,⁴⁶ v čemž měl částečně pravdu, částečně tím ale mohl nastolit nedorozumění. Jaksch sice vyrostl za vlády Habsburků a bezesporu ho to utvářelo, ale coby německočeský sociální demokrat starého Rakouska nikdy nebyl nostalgickým příznivcem monarchistického státního zřízení, viděl jeho strukturální problémy i fatální nekompetentnost jeho aristokratických státníků, jež jednou pohrdavě charakterizoval posloupností „Berchtold, Stürgkh, Czernin“.⁴⁷ V případě rakouského předsedy vlády hraběte Karla Stürgkha, jenž v roce 1914 podporoval válečnou politiku ministra zahraničí hraběte Leopolda Berchtolda a rakouský parlamentarismus nahradil válečnou diktaturou, Jaksch dokonce ze své tehdejší pozice levicového socialisty uvítal úspěšný atentát na něj, který v říjnu roku 1916 spáchal sociální demokrat Friedrich Adler. Ohodnotil ho „jako pochopitelný akt vzepření se autoritářské, armádou podporované Stürgkhově vládě,

46 STROTHMANN, Dietrich, Der k.u.k. Sozialdemokrat. Wenzel Jaksch – neuer Präsident der Vertriebenen, in: *Die Zeit*, č. 10, 6. 3. 1964, s. 2.

47 Například ve spisu z roku 1939 *Was kommt nach Hitler?* (Co přijde po Hitlerovi?), v němž se staví proti elitářským plánům habsburské restaurace v Rakousku, jež v národě takřka nezakořenily; srov. JAKSCH, Wenzel – BENEŠ, Edvard, *Briefe und Dokumente aus dem Londoner Exil 1939–1943*, Köln 1973.

jež zrušením parlamentu zásadním způsobem omezila politické působení sociální demokracie“.⁴⁸ Jakschovi zřejmě příliš nevadilo, že Adlerův demonstrativní politický atentát na čelného představitele habsburské monarchie a její válečné politiky byl doprovázen i hrubými útoky na prostátní chování pravicových sociálních demokratů, jakým byl například Karl Renner,⁴⁹ o němž již o celé roky dříve Trockij prohlásil, že je „od revoluční dialektiky vzdálen [...] jako ten nejkonzervativnější egyptský faraon“.⁵⁰ Teprve později se z Jaksche samotného stal významný antimarxistický „faraon“ reformní sociální demokracie a od té doby ho po zbytek života komunističtí a levicoví socialističtí kritici zasypávali podobně ostrými útoky jako kdysi Trockij Rennera. Levicový „faraon“ Jaksch ovšem nezůstával svým komunistickým nepřátelům nic dlužen v antikomunistické polemice.

Ve vztahu k habsburské monarchii Jaksch byl a zůstal sociálním demokratem: „Jsme součástí mocného proudu celorakouského socialismu, jenž byl již na přelomu století velmocí evropského humanismu,“ vzpomínal v polovině padesátých let, přesněji než nesocialistický západoněmecký tisk.⁵¹ Tato opravdová sociálnědemokratická perspektiva totiž bránila veškerému zahalování habsburské říše do nostalgického hávu ve stylu naivně zlehčujících filmů

48 Srov. BACHSTEIN, M., Wenzel..., s. 15; dále ličení Ernsta Paula, in: *Ruhm und Tragik der sudetendeutschen Sozialdemokratie...*, s. 9.

49 BLUM, Mark E., *The Austro-Marxists, 1890–1918. A Psychobiographical Study*, Lexington 1985, s. 175; dále SAAGE, Richard, *Der erste Präsident. Karl Renner – eine politische Biographie*, Wien 2016, s. 106–114.

50 Cituji podle RAUSCHER, Walter, *Karl Renner. Ein österreichischer Mythos*, Wien 1995, s. 69.

51 JAKSCH, W., *Unser geschichtlicher Auftrag...*, s. 5.

o Sissi z padesátých let. Jakschův ideál Rakouska nebyla idejí prostá „politika protloukání se“, jakou uskutečňovala většina vlád za staříckého císaře Františka Josefa, ale od základů reformované Rakousko, jak ho načrtl již brněnský národnostní program rakouské sociální demokracie v roce 1899 a jak také navrhli předseda socialistů Karl Renner a Otto Bauer v prvním desetiletí dvacátého století v plánech federalistické autonomie.⁵² S hrdostí na stranickou tradici přesahující hranice Rakouska Jaksch ještě v roce 1940 připomínal v londýnském exilu v *Deklaraci sudetoněmecké sociální demokracie*, že „sociální demokraté starého Rakouska“ chtěli zachovat výhody velkého habsburského hospodářského prostoru pro všechny v něm žijící národy, a proto „vytrvale bojovali za přetvoření monarchie v demokratický národnostní federativní stát“: „Dva její čelní muži, Dr. Karl Renner a Dr. Otto Bauer“, se stali takřka „vědeckými průkopníky moderních národnostních práv“.⁵³ Ještě roku 1966, v roce své smrti, Jaksch zdůrazňoval, že „my, sudetoněmečtí sociální demokraté“, pocházíme z této reformistické, nikoli revoluční, a současně národnostně-federalistické, nikoli nacionalistické „rakouské školy“.⁵⁴

Na stranickém sjezdu v roce 1935, na němž DSAP musela zpracovat těžkou volební porážku od pravicově nacionalistické a zanedlouho již nacistické Sudetoněmecké strany (SdP) a kde byl právě proto místopředsedou strany zvolen

52 SCHWARTZ, Michael, *Ethnische „Säuberungen“ in der Moderne. Globale Wechselwirkungen nationalistischer und rassistischer Gewaltpolitik im 19. und 20. Jahrhundert*, München 2013, s. 364n.

53 JAKSCH, W. – BENEŠ, E., *Briefe...*, s. 83.

54 JAKSCH, Wenzel, *Gedanken zur Ostpolitik*, München b. r., s. 4n. (předmluva pochází z roku 1966).

Wenzel Jaksch, mluvčí bojovné mladé generace,⁵⁵ si strana nikoli náhodou připomínala brněnský národnostní program z roku 1899: Tehdy se sociální demokraté různých národností shodli na „zásadách řešení národnostní otázky“ v habsburském mnohonárodnostním státě, „zatímco buržoazie těchto národů spolu kvůli téže otázce bojovala až do krve“.⁵⁶

Pouze ten, kdo zná kritický proreformní postoj rakouské sociální demokracie k habsburskému mnohonárodnostnímu státu, dokáže pochopit vztah sudetoněmecké sociální demokracie a sociálního demokrata Wenzela Jaksche k nástupnickému státu habsburské monarchie. Druhým jeho životním státem byla Československá republika – zde se nyní nacházel jeho český domov a zde musel spolu s německočeskými stranickými kolegy dospět k tomu, že je nutné odložit ad acta prvotní velkoněmecké pokusy o připojení (prostřednictvím Rakouska k Německu) a místo toho loajálně spolupracovat v parlamentu na československé demokracii. Není pochyb o tom, že podobně jako předseda DSAP Josef Seliger, také Wenzel Jaksch po zhroucení mnohonárodnostního habsburského impéria sdílel postoj, že v době, kdy se všechny národy chtějí organizovat ve vlastních národních státech – v souladu s konkurenčními hesly amerického prezidenta Woodrowa Wilsona a sovětského vůdce Vladimíra Iljiče Lenina o sebeurčení národů –, by toto právo nemělo být upíráno ani Němcům. Z pohledu reálné politiky to bylo samozřejmě naivní – podobně jako pozdější Jakschovy naděje v revizi německého odsunu po roce 1945. A přesto

55 KERN, K., *Heimat...*, s. 56n.

56 LANGKAU-ALEX, U., *Internationaler Sozialismus...*, s. 351n.

na Jakschovi imponuje jeho celoživotní setrvávání na pozicích práva – opírající se o zkušenosti ze starého Rakouska, kde se konflikty urovnávaly jejich zahrnutím do platného práva, ale také o humanistickou, světooběžnickou utopii spravedlivého světa, jež odjakživa živila proreformní levicovou akcí. Již koncem roku 1933 Wenzel Jaksch, tehdy poslanec československého Národního shromáždění, přátelsky, ale zásadně nesouhlasil s koaličním partnerem a ministrem zahraničí Edvardem Benešem, jenž – rozhodně v dobrém – považoval rovnoprávné zapojení Němců do veřejného sektoru za lobbistickou „otázku stranického vlivu, prosazování se ve vládě“, a namítl, „že tuto závažnou otázku nelze přenechat náhodě politického rozložení sil“: „V podstatě nejde o otázku moci, nýbrž o otázku práva, a pravím ještě více: jde o otázku státní raisony, která musí býti vyřešena základním rozhodnutím. [...] Tak se z toho krystalisuje, že se musí usilovati o trvalou spolupráci národů tohoto státu na půdě smluvního řešení.“⁵⁷

Prezident T. G. Masaryk vyhlásil v roce 1918 Československo jako národní stát Čechů a Slováků, čímž dal všem zbývajícím národům v něm najevo, že jejich právo je právem menšinovým.⁵⁸ Mírovými smlouvami uzavřenými po první světové válce se toto Československo stalo novým domovem

57 Projev Wenzela Jaksche v Poslanecké sněmovně Národního shromáždění, 29. 11. 1933; srov.: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/301schuz/s301007.htm> (stav k 14. 03. 2017); za upozornění na tento zdroj a za jeho překlad do němčiny autor srdečně děkuje Dr. Thomasi Oellermannovi, Praha, a panu Ulrichu Mikschovi, Berlín.

58 KUČERA, Jaroslav, *Minderheit im Nationalstaat. Die Sprachenfrage in den tschechisch-deutschen Beziehungen 1918–1938*, München 1999, s. 9–12.

také Wenzela Jaksche, ale ideální stát pro něj představovalo asi tolik jako zaniklé habsburské Rakousko. Naopak, právě kritický pohled sociálních demokratů na reálné Rakousko, osvojovaný do roku 1918, jim po tomto roce umožnil kritizovat reálné Československo. Neznamenalo to u nich, že tato kritika musela upadnout v bezradný a bezbřehý šovinismus, jak se tomu stalo u mnoha občanských německých nacionalistů, kteří se válečnou porážkou a novou českou dominancí cítili poníženi a snili o opětovném obratu mocenských poměrů. Místo toho Jaksch zřejmě sdílel jasnou analýzu předsedy rakouských sociálních demokratů Karla Rennera, kterou před svými německočeskými kolegy vyřkl při návštěvě Prahy v roce 1926. Do roku 1918 považoval Renner za nejlepší řešení reformovaný habsburský mnohonárodnostní stát, po rozpadu monarchie si však v roce 1919 z pozice státního kancléře republiky Německé Rakousko přál připojení tohoto malého státu spolu se sousedními Sudety k nové německé republice. Podobně jako v Jakschově případě nebyl sociální demokrat Renner žádným hloupým nacionalistou, v národním státě viděl „pouze předstupěň velké pospolitosti národů“. Po zjevném vítězství konceptu národního státu vysvětloval Renner Internacionálu jako „společenství národů“, jež se mají „nejprve stát dovnitř sjednocenými národy“. Pro T. G. Masaryka tak Renner nebyl ničím víc než opovrženímhodným „pangermánským agitátorem“.⁵⁹ V roce 1938 by tento hořký ortel odpovídal skutečnosti – když se Renner veřejně vyjádřil pro připojení Rakouska (a později i Sudet) k Hitlerově „Velkoněmecké říši“ a spatřoval v tom definitivní

59 RAUSCHER, W., Karl..., s. 153.

vítězství národního státu nad koncepcí mnohonárodnostního uskupení.⁶⁰

V roce 1926 však Renner smýšlel naprosto jinak. Ten, je-
muž se Trockij po roce 1918 vysmíval jako „ovdovělému te-
oretikovi rakousko-uherské monarchie“,⁶¹ na návštěvě Pra-
hy konstatoval, „že mnohonárodnostní stát Československo
s šesti národy, šesti jazyky a bezpočtem stran“ je dědicem
habsburské říše ve smyslu „nejzajímavějšího evropského
státního zřízení“, takže se tam „starý Rakušan cítí jako do-
ma“. Renner také kriticky dodal, že česká buržoazie vládnoucí
od roku 1918 „se bohužel nenaučila nic jiného než kopírovat
omyly Němců“ – zejména ve znevýhodňování jiných národů.
Na rozdíl od toho, co rádi tvrdili českoslovenští politici, totiž
Československo nebylo žádné druhé Švýcarsko, protože tam
je stát „společným vlastnictvím všech národů“, kteří v něm
žijí, zatímco ČSR – jak už vyjadřuje její jméno – zná jen dva
státní národy a zbytek ponižuje na menšiny.⁶² Stalin vyjádřil
v roce 1925 totéž brutálnějšími slovy: „Československý stát
je státem národního vítězství Čechů.“⁶³ Karl Renner ale ne-
kritizoval pouze český nacionalismus, také požadoval od su-
detských Němců, aby se přeorientovali: Společné vlastnictví
Československa mohou chtít teprve tehdy, pokud uznají, že
ti „druzí“ v něm mají většinu.⁶⁴

60 Tamtéž, s. 297 a 300n.

61 Tamtéž, s. 100.

62 RENNEN, Karl, *Das nationale und das ökonomische Problem der Tschechoslowakei*, Prag 1926, s. 1, 9 a 13.

63 STALIN, J. W., *Werke*, 13 sv., ed. Marx-Engels-Lenin-Institut, resp. Marx-Engels-Lenin-Stalin-Institut beim Parteivorstand, resp. ZK der SED. Berlin [východ] 1950–1955, zejm. sv. 7, s. 52. Česky podle STALIN, J. V., *Spisy*, sv. 7. Praha 1952, s. 67, překladatelé neuvedeni.

64 RENNEN, K., *Das nationale und das ökonomische Problem...*, s. 14.

Takové bylo pozadí Jakschovy politické syntézy loajální spolupráce ve vládních koalicích Československa s výraznou kritikou jeho nacionalistické deformace. S ohledem na velkoněmecké „volání sirén“ z hitlerovského Německa Jaksch v listopadu 1933 požadoval v pražském parlamentu „moudrou českou státní politiku“, která by i mezi německými „spoluobčany“ Československa „pomohla k vítězství rozumu nad citem“: „Dorozumívací politika, ke které se hlásíme, vyžaduje pochopení na obou stranách, vyžaduje zřici se laciných agitačních úspěchů nadměrného, chorobného nacionalismu, vyžaduje, aby se i v drobných denních rozhodnutích dbalo zásady: *Žítí a nechati žítí*.“ U nutného sblížování Čechů a Němců nešlo podle Jaksche o nic menšího než „o vzájemnou vnitřní loajalitu a o vybojování takové míry úcty k bližnímu, jaká jest již dávno dosažena mezi německými, francouzskými a italskými obyvateli Švýcarska“. ⁶⁵ Později měl Jaksch na mysli právě švýcarský ideál, když mluvil o sudetských Němcích jako o „překaženém státním národu“ Československa – negativní zkušenost s nacionalistickým smýšlením a jednáním na obou stranách přivedla Jaksche k tomu, že v roce 1959 zakotvil do nového godesberského programu německé sociální demokracie požadavek mezinárodního „práva národnostních skupin [...] v souladu s lidskými právy, jež hlásají Spojené národy“. ⁶⁶ Již v mezivá-

65 Projev Wenzela Jaksche v Poslanecké sněmovně Národního shromáždění, 29. 11. 1933; srov. <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/301schuz/s301007.htm> (stav k 14. 03. 2017).

66 Cituji podle GOINARD, Myriam, Nationsverständnis der sudeten-deutschen Sozialdemokraten im 20. Jahrhundert, in: HUDEMANN, Rainer – SCHMELING, Manfred (ed.), *Die ‚Nation‘ auf dem Prüfstand – La ‚Nation‘ en question – Questioning the ‚Nation‘*, Berlin 2009, s. 33–45, zejm. s. 40n.

lečné době vyčítal Masarykovi, že požadavek rovných práv, jenž československý vůdce zcela po právu vznášel za vlády Habsburků, v roce 1918 náhle obětoval zabezpečení české nadvlády, a v roce 1937 Jaksch požadoval „změnu právní pozice sudetských Němců z takzvané menšiny v ‚druhý státní národ‘“. ⁶⁷ V roce 1936 Jaksch v programovém spisu *Volk und Arbeiter* (Lid a dělníci) konstatoval, že versailleské vedení hranic „si nemůže zachovat poslední slovo v dějinách“, nechceme-li přenechat nacistické diktatuře onu „neslýchanou taktickou výhodu“ zneužívat pro sebe všechny z toho plynoucí problémy. Jaksch pro sudetské Němce nezamýšlel připojení k Německu, ale rovnoprávné postavení uvnitř reformující se československé demokracie: Evropa nemůže „vzkvétat při takové ochraně menšin, jež v celé řadě států existuje pouze na papíře. [...] Také česko-německé soužití ještě čeká na naplnění pozitivním smyslem a na přirozenou podobu. Buď vznikne skutečná ochrana menšin, kterou zaručí národ národu a jež požívá zvláštní ochrany rozhodčích soudů, nebo bude Evropa nadále pokryta hnisajícími ranami, jež povedou k nacionalistické otravě celého těla.“ ⁶⁸

Realita vypadala bohužel jinak. Český nacionalismus mnohonárodnostní stát ovládl a rozvinul revanšistické touhy vůči Němcům, jejichž nacionalisté ovšem do roku 1918 nejednali o nic méně nesmlouvavě. Při tom všem Československo v habsburské tradici zůstávalo právním státem, a co víc – funkční demokracií v rozšiřujícím se moři diktatur a Wenzel Jaksch mu za to byl vděčný a zůstával k němu

⁶⁷ Tamtéž, s. 15 a 25; tento cíl rovnoprávného postavení se Jaksch snažil zakotvit ve straně už při vstupu do vlády; srov. BACHSTEIN, M., Wenzel..., s. 40.

⁶⁸ JAKSCH, W., Volk..., s. 33n. a 43n.

loajální. Československá demokracie ovšem národnostní konflikty táhla s sebou a sklíčeně se jimi po dvě desetiletí „protloukala“ obdobně jako pozdní habsburská monarchie, v níž se mnozí pražští politici socializovali. Stejně jako Habsburkům se i Československu dařily menší kompromisy. To, čím bylo ve starém Rakousku moravské vyrovnání z roku 1905, mohl v ČSR znamenat český „příslib jazykově kulturního zrovnoprávnění a proporcionality ve veřejné a státní službě“, na nějž Jaksch rád vzpomínal ještě o několik desetiletí později.⁶⁹ Velká reforma se však nedostavila. Jaksch to ve zpětném pohledu komentoval slovy: „V případě rovnoprávněho partnerství mezi Němci, Čechy a Slováky by se v Sudetech stěží našla většina pro anšlus [tedy pro připojení Sudet k hitlerovskému Německu], za předpokladu, že nadnárodní stát by svým obyvatelům nabídl také možnosti hospodářsko-sociálního vzestupu.“⁷⁰ To, že se tak nestalo v dostatečné míře, bylo o to katastrofálnější, že v dobách světové hospodářské krize se národnostní konflikty přelévaly v ekonomické. Kromě sudetoněmecké záležitosti zůstal nevyřešen i slovenský a rusínský problém a všechny tři konflikty tak mohl v letech 1938–1939 snadno využít Hitler ke zničení československé demokracie.⁷¹

69 JAKSCH, W., Unser geschichtlicher Auftrag..., s. 25.

70 JAKSCH, W., Von der Vorherrschaft..., s. 18.

71 SCHWARTZ, M., Ethnische „Säuberungen“..., s. 335–337.

III. Evropan: Národnostní federalismus a hospodářská integrace

Když Jaksch v březnu 1939 o vlásek unikl Hitlerovým poskokům, položil si v exilu při sestavování programového spisu *Was kommt nach Hitler* (Co přijde po Hitlerovi?) ústřední otázku: Jak nově a natrvalo vytvořit mírovou střední a východní Evropu? Poté, co v letech 1938–1939 ztroskotalo versailleské mírové uspořádání, jež – nejen v Československu – stvořilo údajně národní státy, které však byly státy mnohonárodnostními a jako takové měly být tedy také organizovány. A po od počátku předvídatelném ztroskotání tehdy ještě nakrátko triumfujícího rasistického nacistického impéria.

Jaksch vyjádřil v roce 1939 přesvědčení, že nové spravedlivé uspořádání v Evropě může být mezi národy „rozhodnuto pouze kompromisem“, jenž musí vycházet z lidských práv a mezinárodního práva.⁷² Navázal tím na své reformistické názory vzniklé za deset let práce v československém parlamentu, jež ho měly doprovázet po zbytek života. V roce 1963 se opětovně objevily v Jakschově formulaci, že ve střední Evropě musíme po střídavé dominanci a porobě konečně přistoupit „od nadvlády k partnerství“.⁷³ Bylo to *poevropštění* staré habsburské zkušenosti neustálého nacházení společných umírněných kompromisů, navzdory nekompromisním nacionalistům na všech stranách – kompromisů formulovaných s ohledem na právní stát, a právě proto také

72 JAKSCH, W. – BENEŠ, E., Briefe..., s. 69.

73 Srov. JAKSCH, W., Von der Vorherrschaft...

dlouhodobě nosných. Ještě v šedesátých letech dal sudetský Němec Wenzel Jaksch Spolkové republice Německo – zemi, která po druhé světové válce postrádala nosnou tradici východní politiky – velmi vážně a velmi dobře míněnou radu, aby se poučilo ze „zkušenosti rakouské národnostní politiky“.⁷⁴ Takovou schopnost si však takřka nebylo možné slibovat od politické kultury, jež se vyznačovala buď tradičním „říšskoněmeckým“ pohrdáním rakouskou zkušeností,⁷⁵ nebo naprostou nevědomostí.

Jakschova odpověď na otázku „Co přijde po Hitlerovi?“ z jara roku 1939 se často zkracuje na jediný bod: že Jaksch v tomto exilovém spisku podporoval nucené vysídlení národnostních menšin,⁷⁶ o němž později – když se mělo v roce 1945 dotknout sudetských Němců – nechtěl najednou ani slyšet. Ve spise se skutečně vyskytuje „organizovaná výměna obyvatelstva“, často však bývá zamlčováno, že výměna měla být pouze jedním prostředkem z mnoha, jak dosáhnout „definitivní úpravy otevřených hranic“ v nadnárodní státní federaci. Jaksch kromě toho pomýšlel na alternativu „vzájemných dohod o ochraně menšin“. Jeho reformní program pro evropský krizový region navíc obsahoval úvahy

74 HAHN, Eva – HAHN, Hans Henning, *Die Vertreibung im deutschen Erinnern. Legenden, Mythos, Geschichte*, Paderborn 2010, s. 108.

75 Již za první světové války se Friedrich Naumann pokoušel ve své programické knize o střední Evropě varovat před pohrdáním říšského Německa Rakouskem a vyzýval, aby se Německo od Rakouska a zejména z jeho národnostní politiky poučilo; srov. SCHWARTZ, Michael, *Zwei Visionen von Mitteleuropa. Paul de Lagarde versus Friedrich Naumann*, in: SARX, Tobias a kol. (ed.), *Protestantismus und Gesellschaft. Beiträge zur Geschichte von Kirche und Diakonie im 19. und 20. Jahrhundert. Festschrift für Jochen-Christoph Kaiser zum 65. Geburtstag*, Stuttgart 2013, s. 217–232.

76 HAHN, E. – HAHN, H. H., *Die Vertreibung...*, s. 178

o hospodářských, finančních a vojenských strukturách budoucí „vnitroevropské federace“, jež se měla orientovat na již existující vzory jako Švýcarsko nebo USA: „Pro její rozvojové schéma je nejinspirativnější vývoj spříseženství od svazu států ke spolkovému státu.“⁷⁷ Tento federativně demokratický rámec dává Jakschovu návrhu na přesídlení zcela jiný kontext než model separované homogenizace v rámci jednotlivých národních států, jakým byl například řecko-turecký nucený transfer z Lausanne z roku 1923, nemluvě o Hitlerově nuceném přesídlování. Jakschův – rozhodně problematický – návrh na přesídlování v zásadě setrval v hranicích versailleské politiky vítězných mocností po první světové válce, jež nejenže kolem roku 1920 tolerovaly nucené vysídlení říšských Němců z Alsaska-Lotrinska případně německého nyní Francie, ale v téže době se pokoušely závazně zakotvit do mezinárodního práva kombinaci přesídlování menšin a jejich ochrany pro státy jihovýchodní Evropy, kterou později převzal Jaksch, avšak s rozdílným důrazem na jednotlivé aspekty.⁷⁸

Jakschův plán federace z roku 1939 v jádru připomíná jiný návrh reformy starého Rakouska po roce 1900, kdy maďarský Rumun Aurel Popovici prosazoval reorganizaci habsburské monarchie ve „spojené státy velkorakouské“ a za tímto účelem navrhoval vytvořit etnický co nejhomogennější spolkový stát.⁷⁹ I přes částečné zahrnutí politiky

77 Cituji podle: JAKSCH, W. – BENEŠ, E., Briefe..., s. 76–78.

78 Srov. THER, Philipp, *Die dunkle Seite der Nationalstaaten. „Ethnische Säuberungen“ im modernen Europa*, Göttingen 2011, s. 86–89 a s. 91–95. Česky pod názvem *Temná strana národních států. Etnické čistky v moderní Evropě*, Praha 2017, přeložila Zuzana Schwarzková.

79 SCHWARTZ, M., *Ethnische „Säuberungen“*..., s. 371.

přesidlování, jež je z dnešního pohledu problematická, se zdá být Jakschův koncept z roku 1939 spíše modernizovanou variantou habsburských diskusí o reformě po roce 1900, kromě toho také demokratickou variantou totalitně přetvořeného národnostního federalismu Sovětského svazu – a v neposlední řadě německočeskou variantou toho, co souběžně s Jakschem za druhé světové války pod názvem „dunajská federace“ propagoval slovenský reformní politik Milan Hodža, tedy onen československý předseda vlády let 1935 až 1938, jehož koalici Jaksch loajálně podporoval a na němž mohl vymámit v roce 1937 ústupky v politice národnostních menšin. Podobně jako Jakschovy vzory Renner a Bauer, i Hodža náležel k proreformním mladým politikům pozdní habsburské monarchie, kteří chtěli odstranit nespravedlivé národnostní poměry – Hodža se pohyboval v okolí z tohoto pohledu proreformního, jinak však hluboce konzervativního rakousko-uherského následníka trůnu Františka Ferdinanda.⁸⁰

Sudetoněmecký komunista Karl Kreibich Jakschovi v roce 1946 vyčítal, že převzal od Henleina vlajku pangermánství („všněmectví“) a dotáhl ji až do londýnského exilu. Podobně jako někteří sociálnědemokratičtí kritikové, i Kreibich útočil na to, že Jaksch v Londýně pokračoval v přátelství s bývalým nacistou Otto Strasserem (bratrem Gregora Strassera, zavražděného v roce 1934 Hitlerem). Podle Kreibicha Jaksch dokonce napsal předmluvu ke Strasserově pangermánské knize, jež se pouze nepatrně lišila od Hitlerových nacistických názorů. Jaksch se se Strasserem skutečně dlouhodobě

80 Srov. k Hodžovi: Tamtéž, s. 331, 336, 371 a 377.

přátelil, ale politicky s ním rozhodně ne vždy souhlasil.⁸¹ A místo velkoněmeckého pamfletu ve stylu oněch pravicových „Všeněmců“, které už císař Vilém II. považoval za příliš mdlé a jejichž předseda Heinrich Claß zasedal v letech 1933 až 1945 v Hitlerově zglajchšaltovaném Říšském sněmu,⁸² Strasser v roce 1939 napsal knihu *Das Europa von morgen* (Evropa zítřka). Vztahoval se k myšlení T. G. Masaryka zesnulého v roce 1937, který roku 1920 vydal *Novou Evropu* zaměřenou silně proti všenelectví. Jaksch v předmluvě, kterou zjevně nečetli nebo nepochopili všichni z jejích kritiků, zdůrazňuje, že „německou otázku [...] nelze oddělit od úkolu nového evropského uspořádání“, a navíc podtrhuje i velký význam Masarykova myšlení pro tento nový pořádek: „Z Masaryka promlouvá bojovný humanismus a demokratický realismus. Pokud se těmto metodám nenaučíme, neexistuje cesta ven z období bezpráví. Musíme číst Masaryka, abychom unikli noční můře, že dnešní diktatury mohou vystřídat jen nové hrůzovlády.“⁸³ To Jaksch napsal uprostřed „sudetské krize“ rozpoutané Hitlerem, 19. září 1938. Otto Strassera při této příležitosti vyzdvihoval jako Němce, „jenž z válečné zkušenosti [let 1914–1918] vyšel jako socialista a nacionalista, aniž toto své smýšlení později vložil do služby chorobného a hluboce amorálního císařismu, jako mnozí jiní“.⁸⁴

81 MARTIN, Hans-Werner, „... nicht spurlos aus der Geschichte verschwinden“. Wenzel Jaksch und die Integration der sudetendeutschen Sozialdemokraten in die SPD nach dem II. Weltkrieg (1945–1949), Frankfurt am Main 1996, s. 252n.

82 Srov. LEICHT, Johannes, *Heinrich Claß (1868–1953). Die politische Biographie eines Alldeutschen*, Paderborn 2012, s. 389–410 a 420n.

83 Cituji podle STRASSER, Otto, *Europa von morgen. Das Ziel Masaryks*, Zürich 1939, s. 7n.

84 Tamtéž, s. 9.

V Jakschově případě naděje na nové demokratické federativní uspořádání Evropy přežila dokonce i katastrofu druhé světové války. Někdy bývá jeho morální antifašistická integrita narušována pomluvami – třeba veškerým důkazům odporujícím tvrzením, že Jaksch „se již před válkou upsal velkoněmecké ideologii založené na etnickém nacionalismu“ a že z těchto pozic po druhé světové válce jako jeden z prvních vznášel „obžaloby Spojenců“, a to v době, „kdy byli poražení nacisté ještě drženi zkrátka“.⁸⁵ Jaksch ale nestavěl nade vše velkoněmecký etnický nacionalismus, ve skutečnosti svou morální autoritou Hitlerova protivníka nepřetržitě propagoval federativní řešení národnostních poměrů v Evropě. Bylo-li na něm něco velkoněmeckého, pak to bylo demokratické velkoněmeckví respektující stejnou měrou také práva ostatních národů, rozhodně nikoli rázu Všeněmců nebo Hitlera. Kromě toho bylo zasazeno do demokraticky federativního celkového řešení pro Evropu, a tím se zcela odlišovalo od Hitlerova násilného impéria. V roce 1940 Jaksch pro sudetské Němce v londýnském exilu nepožadoval bezohledné zachování mnichovské dohody, naopak pranýřoval oba jednostranné diktáty, ze St. Germain roku 1919 a z Mnichova roku 1938, jež byly druhému národu vnuceny, a do budoucna požadoval „definitivní rozhodnutí o státním osudu Sudet, k němuž dojde za svobodné a rovnoprávné spoluúčasti sudetoněmeckého obyvatelstva“. Jaksch se tím bezpochyby dožadoval „práva na sebeurčení“ i pro sudetské Němce, avšak „v duchu evropské solidarity“ a s vědomím hluboké hospodářské a geografické prováza-

85 HAHN, E. – HAHN, H. H., *Die Vertreibung...*, s. 417.

nosti Sudet s Čechami, Moravou a Slezskem. Věřil ostatně ve společné mírové řešení uvnitř evropské federace.⁸⁶

Ještě jako „zastávce východní politiky“ v SRN Jaksch věřil, že dokáže posunout porozumění mezi evropskými národy podporou společných hospodářských zájmů mezi Východem a Západem. Když se novopečený vicekancléř a ministr zahraničí Willy Brandt nad Jakschovou rakví koncem roku 1966 skláněl před jeho významem pro „konstruktivní německou východní politiku“,⁸⁷ neřekl to jen tak. Již v roce 1965 Brandt – tehdy ještě jako vůdce opozice v Bonnu – v rozhovoru s francouzským prezidentem Charlesem de Gaullem vyzdvihoval progresivní „návrhy Wenzela Jaksche, předsedy Svazu vyhnanců, na hospodářskou spolupráci s východní Evropou“.⁸⁸ Ještě nástupce jeho nástupce v úřadu předsedy Svazu vyhnanců, poslanec za křesťanskodemokratickou CDU Herbert Czaja, se roku 1974 při obhajování hospodářských vztahů s východním blokem mohl „proti kritickým hlasům ze Svazu“ explicitně „dovolávat Wenzela Jaksche“.⁸⁹ Jakschův pozůstatek marxistické naděje na změnu hospodářskou cestou v sobě nesl i habsburský odkaz. Už kolem roku 1900 se jeden inteligentní rakouský předseda vlády, Ernest von Koerber – na tohoto potomka úřednické šlechty vzpomínal Jaksch na rozdíl od mnoha dalších habsbur-

86 JAKSCH, W. – BENEŠ, E., Briefe..., s. 86 a 89.

87 Cituji podle *Wegbereiter deutscher Ostpolitik*. Ed. Seliger-Gemeinde, Landesverband Hessen, k příležitosti 100. výročí narození Wenzela Jaksche, Fernwald 1998, s. 22.

88 BRANDT, Willy, *Berliner Ausgabe*, sv. 3, Bonn 2004, s. 483.

89 CZAJA, Herbert, *Unterwegs zum kleinsten Deutschland? Mangel an Solidarität mit den Vertriebenen. Marginalien zu 50 Jahren Ostpolitik*, Frankfurt am Main 1996, s. 496.

ských politiků s uznáním⁹⁰ – místy s úspěchem pokoušel oslabit národnostní konflikty, jako byl česko-německý spor, zaměřením na společné hospodářské projekty.⁹¹

Je pravda, že společný zájem na hospodářské provázanosti nezabránil první světové válce. Brandtova „nová východní politika“, jež chtěla uklidnit možné nové „náměsíčníky“ studené války tím, že chtěla s komunistickou protistranou dosáhnout nejen hospodářského, ale také dalekosáhlejšího politicko-vojenského „uvolnění“, tedy byla v tomto ohledu mnohem méně nesmyslná, než jak se nakonec zdálo Jakschovi, který s komunistickými vládami zápasil stejně ostře jako ony s ním.⁹² Změny sociálnědemokratické východní politiky probíhající v šedesátých letech ovšem byly pro Jaksche osobně bolestivé, takže někdejší stavitel mostů začal novou politiku brzdít a přehrazovat.

Jaksch reagoval mimořádně citlivě, když šla přílišná realpolitická otevřenost vůči východnímu bloku ruku v ruce s historickou nevědomostí – celou „východní politiku“ Jaksch chápal v neposlední řadě jako „vzdělávací úkol“, při němž se Němci musí snažit skutečně poznat jazyky, historii

90 JAKSCH, W., *Europas Weg...*, s. 93n., kde je uvedeno jeho křestní jméno nesprávně jako „Ernst“; Jaksch zmiňuje Koerberovy snahy otupit nacionalismus společnými hospodářskými projekty a také jeho pokus nastolit národnostní spravedlnost ve vzdělávání a vychvaloval „rozumnost Koerberovy vlády“.

91 ARMOUR, Ian D., *A History of Eastern Europe 1740–1918. Empires, Nations and Modernization*, London – New York 2012, s. 205.

92 Srov. SCHWARTZ, Michael, Antikommunismus und Vertriebenenverbände. Ein differenzierter Blick auf scheinbar Eindeutiges in der frühen Bundesrepublik Deutschland, in: CREUZBERGER, Stefan – HOFFMANN, Dierk (ed.), *„Geistige Gefahr“ und „Immunisierung der Gesellschaft“. Antikommunismus und politische Kultur in der frühen Bundesrepublik*, München 2014, s. 161–176.

a mentalitu východoevropských národů.⁹³ Když v roce 1966 poslanec Spolkového sněmu a stoupající hvězda hamburské SPD Helmut Schmidt v parlamentním výboru vyprávěl o své nedávné senzační cestě po východním bloku, přivolał – na odív vystavovanou směsici sebejistoty a neinformovanosti – na svou hlavu nahromaděnou zlost svého sudetoněmeckého spolustraníka. Schmidt navštívil kromě jiného i Československo a nejenže vyjadřoval uznání kovanému komunistovi Gustávu Husákovi (který později pomáhal zlikvidovat pražské jaro), ale navíc mluvil o „československém národě“, aniž rozlišoval mezi Čechy a Slováky – na rozdíl od Slováka Husáka, který roku 1968, přesně na 50. výročí založení Československa, věnoval slovenskému národu autonomní republiku jako takový autoritářský dárek.⁹⁴ Křesťanskodemokratický poslanec Spolkového sněmu Herbert Czaja nato v roce 1966 zažil v parlamentním výboru „rozkol mezi Wenzelem Jakschem a Helmutem Schmidtem“, jehož mezi dvěma spolustraníky už nikdy nechtěl být svědkem. Jaksch Schmidtovi vyčítal, že se nechal komunistickými funkcionáři naivně vodit za nos, načež Schmidt reagoval „se svou běžnou arogancí“. Podle Czaji hádka přešla do velmi osobní roviny. Propagandistická mašinérie NDR nic neznamenala. Noviny *Das neue Deutschland*, jimž šlo zjevně o to, zdiskreditovat zastánce rozvolňování před komunistickými soudruhy v Praze, namísto toho zaútočily na „majora Schmidta“ (a tím bývalého nadporučíka wehrmachtu trochu povýšily) a obviňovaly ho, že propaguje „preventivní

93 JAKSCH, Wenzel, *Gedanken zur Ostpolitik*. Ed. Seliger-Gemeinde, München b. r. [1967], s. 23–25.

94 NAIRN, Tom, *Faces of Nationalism. Janus revisited*, London – New York 1997, s. 152.

válku“ proti východnímu bloku. Navíc Schmidtovi vyčítaly, že udržuje „blzký kontakt s nechvalně proslulým kolegou Wenzlem Jakschem“.⁹⁵ Ten v propagandě východního bloku – zejména v NDR a ČSSR – totiž zastával úlohu politického Antikrista.

Z historického pohledu signalizuje střet mezi Jakschem a Schmidtem „prohlubující se propast“ mezi Jakschem a SPD, jež se opět otevřela po dočasném spojení.⁹⁶ Znamenalo to opětovnou degradaci krátkodobě žádaných vyhnaneckých funkcionářů – Herbert Czaja měl při rozkolu v roce 1966 dojem, že Schmidt Jaksche i jeho považuje jen za „nacionalistické vyhnanecké politiky“⁹⁷, tedy za otravné, nepoučitelné překážky v nové politice uvolňování. „Noví východní politici“ dále bez zájmu ignorovali diferencované vědomosti o střední Evropě a méně diferencované námitky organizovaných vyhnanců proti východní politice. Politikou uvolňování zajistili mír přinejmenším pro Evropu (což není málo), ale současně také další existenci komunistických diktatur. O federativním uspořádání Evropy se už nemluvílo, jeden „frozen conflict“ na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě stačil. Když se polský národ v roce 1981 ocitl pod jhem výjimečného stavu, setkal se tehdejší spolkový kancléř za SPD Helmut Schmidt nerušeně s generálním tajemníkem SED Erichem Honeckerem v NDR. Co by tomu býval řekl Wenzel Jaksch?

95 SOELL, Hartmut, *Helmut Schmidt*, sv. 1: 1918–1969 – Vernunft und Leidenschaft, München 2003, s. 528n.; CZAJA, H., *Unterwegs...*, s. 290 a 383.

96 FISCHER, Wolfgang, *Heimat-Politiker? Selbstverständnis und politisches Handeln von Vertriebenen als Abgeordnete im Deutschen Bundestag 1949–1974*, Düsseldorf 2010, s. 324.

97 CZAJA, H., *Unterwegs...*, s. 383.

IV. Sudetský Němec v SPD: Vyhnanecká a nová východní politika

Kdyby Wenzel Jaksch žil v roce 1981, byl by ještě sociální demokrat? Součástí sociální demokracie, jež se od roku 1966 velmi změnila, kde byl v důsledku debat o novém zbrojení označen za extrémního pravičáka i jeho někdejší protivník Helmut Schmidt a levicové křídlo strany se od něj veřejně distancovalo? Prinejmenším Herbert Czaja si byl ve zpětném ohledu jistý: „Kdyby Jaksch ještě žil, dopadl by jako Rehs.“⁹⁸ Ten Reinhold Rehs, poslanec Spolkového sněmu za SPD a východopruský vyhnanecký politik, který se v roce 1967 stal po Jakschově smrti jeho nástupcem ve funkci předsedy Svazu vyhnanců. Brandtova východní politika ho hluboce zklamala, načež demonstrativně opustil SPD a odešel do CDU.⁹⁹

Rehs a Jaksch však byli velmi rozdílné osobnosti. Advokát z „buržoazní“ rodiny ženatý se šlechtičnou versus sociálnědemokratický samouk; východní Prus s národoveckou a nacistickou minulostí, který vstoupil do SPD teprve po válce, versus celoživotní sociální demokrat, pro něhož strana znamenala duševní domov; suchopárný jurista versus intelektuálně brilantní, vznětlivý straník tělem i duší.¹⁰⁰

98 Tamtéž, s. 331.

99 STICKLER, Matthias, „*Ostdeutsch heißt Gesamtdeutsch*“. *Organisation, Selbstverständnis und heimatpolitische Zielsetzung der deutschen Vertriebenenverbände 1949–1972*, Düsseldorf 2003, s. 269–271

100 Srov. k Rehsovi: SCHWARTZ, Michael, *Funktionäre mit Vergangenheit. Das Gründungspräsidium des Bundes der Vertriebenen und das „Dritte Reich“*, München 2013, passim, s. 108–110 a s. 175–177.

Wenzel Jaksch na své straně bezesporu lpěl – rozhodně primárně na své sudetoněmecké, ale i na SPD, a toto pou- to posilovala společná exilová minulost, již sdíleli Jaksch, Brandt a Erich Ollenhauer. Wenzel Jaksch by odchod ze strany bezpochyby pociťoval jako bolestnou ztrátu domova, podobně jako komunističtí disidenti, kteří doslova trpěli vy- loučením ze strany. Navíc byl celoživotní bojovník: „Nikdy nepolevil v boji za to, co považoval za správné,“ vzpomínal na něj předseda strany Brandt v roce 1966.¹⁰¹ Jaksch by zřejmě v SPD hlasitě bojoval, než aby rezignovaně ustou- pil. Je ale jisté, že by v tomto boji měl stejně malý úspěch jako v mnohých dalších v životě. I to připomínal Brandt ve vzpomínkové řeči, když v souvislosti s Jakschovým marným zápasem proti odsunu sudetských Němců prohlásil: „Tento čestný muž zažil, že události byly silnější než on. Ohlížíme- li se dnes za jeho životem, vnucuje se otázka, kolikrát to musel prožít.“¹⁰² Kdyby Jaksch žil déle, zřejmě by se se svou sociální demokracií přel ještě silněji – a Willy Brandt by se zařadil do této řady zklamání. Ale proti odchodu ze strany stála věrnost, která se nacházela vysoko v žebříčku důle- žitosti, jak napovídal už název Společenství věrných sude- toněmeckých sociálních demokratů (Treuegemeinschaft su- detendeutscher Sozialdemokraten), založeného Jakschem roku 1939 v exilu.¹⁰³ Tou se zapřísahal i Willy Brandt nad Jakschovou rakví, když hovořil o „věrnosti strany věrnému muži“.¹⁰⁴ Pro sociální demokraty této generace to nebyla jen prázdná slova – přestože Brandt před dávnou dobou z SPD

101 Cituji podle Wegbereiter deutscher Ostpolitik..., s. 21.

102 Tamtéž.

103 JAKSCH, W. – BENEŠ, E., Briefe..., s. 24.

104 Cituji podle Wegbereiter deutscher Ostpolitik..., s. 21.

jednou vystoupil a Wenzel Jaksch odchod před nedávnem téměř uskutečnil.

V roce 1972 – na vrcholu zatvrdělého sporu uvnitř strany o novou východní politiku Brandtovy a Scheelovy vlády – bývalý křesťanskodemokratický spolkový ministr pro vyhnance Heinrich Windelen záměrně zveřejnil informaci, s níž byli do té doby obeznámeni „jen nemnozí“ – totiž Jakschovo „prohlášení o odchodu ze strany z roku 1958“ a jeho odůvodnění.¹⁰⁵ Jaksch skutečně v říjnu 1958 po obsáhlé kritické zprávě o upozadování zástupců vyhnanců a zájmů této politiky uvnitř SPD předsedovi strany Erichu Ollenhauerovi oznámil, že ze strany odchází, toto prohlášení však nikdy nezveřejnil a počátkem roku 1959 po hektických snahách uvnitř strany o zahlazení rozkolu od rozhodnutí upustil.¹⁰⁶ Následně se ukázalo, že Jakschovi se neveřejnou eskalací podařilo přinutit vedení SPD, aby vyhnaneckým zájmům věnovala mnohem větší pozornost než dosud. V letech 1960–1961 ho dokonce sociálnědemokratický kandidát na kancléře Brandt povolal do svého stínového kabinetu. To byl začátek rozsáhlé „šarmantní ofenzivy“ sociální demokracie ve prospěch vyhnanců¹⁰⁷ a zejména vyhnaneckých organizací, jež započala roku 1959 a přetrvala i „přes vnitropolitické protesty“. Platilo to i naopak: sociální demokraté dokázali ve Svazu vyhnanců založeném v letech 1957/58 povýšit mezi roky 1963/64 a 1970 na pozici předsedy – nejprve v osobě Wenzela Jaksche, potom Reinholda Rehse. Sudetoněmecký cizinec se v německé sociální demokracii posunul z okraje do vládnoucího centra – a totéž platilo pro sociálnědemo-

105 WINDELEN, Heinrich, *SOS für Europa*, Stuttgart 1972, s. 82–87.

106 MÜLLER, M., *Die SPD...*, s. 94–97.

107 Tamtéž, s. 109n. a 118.

kratickeho cizince v tehdy výrazně pravicově nacionálním Svazu vyhnanců. Obojí nebylo samozřejmé, obojí zůstávalo kontroverzní a nejisté. O vliv a moc bojující Jaksch zůstával v pozici cizince zejména v německé sociální demokracii.

Jakschem vynucené sblížení SPD s vyhnanci šlo ruku v ruce s přihlášním se k „Heimatpolitik“ (politice domoviny) formulované v padesátých letech. Vrcholem bylo řízné heslo „zřít se znamená zradit“ zahrnuté do zdravic předsedů SPD Ollenhauera, Brandta a Wehnera na setkání slezských Němců v roce 1963.¹⁰⁸ Na stranickém sjezdu SPD v Karlsruhe roku 1964 zdobila zasedací sál pochopitelně mapa Německa v hranicích z let 1937 nadepsaná heslem „Dědictví a úkol“.¹⁰⁹ Wenzel Jaksch, jehož pozice uvnitř strany posílila, dopomohl vyhnancům k velkému úspěchu ve Spolkovém sněmu už v roce 1961, kdy byly dva návrhy SPD na navázání diplomatických vztahů s východoevropskými státy na jeho popud „zcela přepracovány“ – do podoby rozhodnutí bedlivě sledovat tamní situaci včetně situace Němců žijících dosud v těchto zemích.¹¹⁰

Jakschův „odklon od odchodu“,¹¹¹ jeho kritické a vyzývavé setrvání v SPD, mu tedy pomohl na vrchol politického vlivu v SRN. Zatímco v roce 1958 se Jaksch výslovně obával, že sociálnědemokratická východní politika by mohla

108 FISCHER, W., Heimat-Politiker..., s. 322n.; k západoněmecké vyhnanecké politice ve srovnání s NDR: SCHWARTZ, Michael, Assimilation versus Incorporation. Expellee Integration Policies in East and West Germany after 1945, in: BORUTTA, Manuel – JANSEN, Jan C., *Vertriebene and Pieds-Noirs in Postwar Germany and France. Comparative Perspectives*, Houndmills – New York 2016, s. 73–94.

109 SOELL, H., Helmut..., sv. 1, 1918–1969, s. 524.

110 CZAJA, H., Unterwegs..., s. 231n.

111 MÜLLER, M., Die SPD..., s. 91.

sklouznout do „opozice“ k vyhnaneckým svazům, a tím by mohla zapříčinit sebeizolaci a „bezmoc demokratického socialismu ve spolkové republice“,¹¹² od roku 1959 se SPD pokoušela „změnou stranické politiky v godesberském programu více oslovit také vyhnance“. ¹¹³ Od godesberského přelomu se Jakschovi, zdá se, dařilo posilovat svazek mezi SPD a Svazem vyhnanců, jenž nejlépe odpovídal jeho starému ideálu lidového socialismu spojujícího jednotlivé třídy. Když byl sudetoněmecký sociální demokrat v roce 1964 zvolen předsedou Svazu vyhnanců, okomentovaly to noviny *Süddeutsche Zeitung* prozřetelně slovy, že tato volba umožňuje činit „významné závěry o pozici SPD v západoněmecké společnosti, jakož i o smýšlení organizovaných vyhnanců v SRN“. Jaksch podle deníku sice někdy zastává „svěhlavé“ názory neodpovídající běžným schématům, jeho povýšení na předsedu Svazu však současně prokazuje, že velká část vyhnanců se již nedomnívá, že jejich zájmy mohou zastupovat pouze pravicoví politici. Jakschův vzestup ve Svazu je však pro SPD dvojsečný, píše se v článku dál. Na jednu stranu prohlubuje dobré vztahy mezi oběma organizacemi, na druhou ovšem dává Jakschovi uvnitř SPD nepoměrně větší význam než dříve, což by z něj mohlo učinit „dotěrného opozičníka“. Do budoucna se ovšem budou „politické přeshlapy vyhnanců“ dotýkat také SPD – což je „břímě, jež dosud nesla pouze CDU“. ¹¹⁴

112 Tamtéž, s. 94.

113 HOPP, Gerhard, *Machtfaktor auch ohne Machtbasis? Die Sudetendeutsche Landsmannschaft und die CSU*, Wiesbaden 2010, s. 115.

114 BStU, Archiv der Zentralstelle, MfS ZAIG Nr. 9708, Teil 3 Bl. 755, Die SPD und die Vertriebenen, in: *Süddeutsche Zeitung*, 3. 3. 1964.

Byla to správná předpověď. Zanedlouho už tisk s ohledem na veřejná pochybení vyhnaneckých politiků za CDU a SPD sarkasticky konstatoval: „Čím je pro jedny Seeböhm, je pro druhé Wenzel Jaksch.“¹¹⁵ Noviny *Stuttgarter Zeitung* při příležitosti Jakschova úmrtí v roce 1966 trefně vystihly, že od roku 1964, kdy se stal předsedou Svazu vyhnanců, byl pro SPD „ještě nepohodlnější“ a „současně ještě cennější“.¹¹⁶ Pro svého posledního stranického šéfa Willyho Brandta nebyl „Jaksch [...] snadný partner, přinejmenším v otázkách vyhnanecké politiky, avšak až do své smrti koncem roku 1966 zůstával planoucím sociálním demokratem, chápajícím se jako Panevropan svobodomyslného smýšlení“.¹¹⁷ To bylo rozhodně správně řečeno – a přesto to zakrývalo relativně velkou svébytnost a duchovní nezávislost sudetského Němce, jenž byl v německé sociální demokracii nováček a i přes svůj vzestup zůstal cizincem. Když Jakschův dlouholetý spolustraní a nástupce na pozici předsedy Svazu vyhnanců Reinhold Rehs přešel v roce 1969 k CDU a od té doby v předvolebních kampaních masivně napadal SPD, poznamenal jeden dobře informovaný pozorovatel, že tuto bezvýhradnou angažovanost lze vysvětlit předchozím vývojem, „protože Rehs ve své době vystupoval za SPD mnohem rozhodněji než předseda Jaksch (který přitom byl také poslancem za SPD)“.¹¹⁸ Jaksch si zjevně ponechával určité výhrady pro sebe.

115 Tamtéž, Bl. 743, Schoenberger, Gerhard, Zwischen Jaksch und Oder-Neiße, in: *Spandauer Volksblatt*, 6. 11. 1964.

116 Landesarchiv Baden-Württemberg, Hauptstaatsarchiv Stuttgart, EA 1/107 Bü 263, Zum Tode von Wenzel Jaksch: Vorkämpfer des Rechts, in: *Stuttgarter Zeitung*, č. 281, 28. 11. 1966.

117 BRANDT, W., Links und frei..., s. 209.

118 Bundesarchiv Koblenz, B 145/9873, Friedrich v. Wilpert an Bundespresseamt, „vertraulich“, 10. 7. 1969.

Zcela novou „orientaci strany v otázce východní a německé politiky“, k níž došlo v roce 1968 na norimberském sjezdu „uznáním a respektováním hranice na Odře a Nise až po úpravu mírovou smlouvou“, už Jaksch nezažil.¹¹⁹ Musí tedy zůstat otevřené, kolik pravdy se skrývá v tvrzení šířeném v roce 1972 křesťanskodemokratickým konkurentem SPD Windelenem, že Jaksch si nejen v letech 1958–1959, ale ještě v šedesátých letech neustále pohrával „s myšlenkou odchodu“ a otázkou „založení nové strany nebo „vlasteneckého středu““. ¹²⁰ Dokázal by být straník tělem i duší své straně nevěrný? Nebo se strana – německá sociální demokracie – podle Jaksche zpronevěřila jeho věci, věci sudetoněmecké sociální demokracie natolik, že odchod by byl pouze logickou reakcí na to, že už nemělo bezpodmínečně platit heslo vyhnanecké politiky „zřít se znamená zradit“ a že se od něj naopak krůček po krůčku ustupovalo? Existují náznaky, že Jaksch ke konci života skutečně vážně zvažoval založení vlastní nové strany.¹²¹ Současně však víme, že k němu nedošlo. Jaksch změnou kurzu SPD ve východní politice bezesporu trpěl a bojoval proti ní – ale až do konce tak činil *z pozice politika SPD*, nikoli vně sociální demokracie.

Ještě v březnu 1966 Jaksch zorganizoval společné zasedání prezidií SPD a Svazu vyhnanců, na němž Willy Brandt potvrdil „princip“ „získat z Německa pro Němce tolik, kolik bude možné“. To už neznělo tak bezpodmínečně jako dřív, navíc se na témže setkání projevil podstatný názorový rozdí-

119 FISCHER, W., Heimat-Politiker..., s. 323n.

120 WINDELEN, H., SOS..., s. 87.

121 Autor tohoto textu ví od důvěryhodného pamětníka konzervativní strany, že Jaksch v polovině šedesátých let s několika studenty diskutoval o možnostech založit nové politické hnutí či stranu.

ly. Jaksch „upozorňoval na pochopitelné rozčilení vyhnanců z vyjádření, která chtějí zpochybnit národní podstatu našeho národa“ (čímž měl na mysli zejména tehdy ostře diskutované memorandum *Situace vyhnanců a vztah německého národa k východním sousedům* vypracované Evangelickou církví v Německu). Naproti tomu Fritz Erler, předseda poslaneckého klubu SPD ve Spolkovém sněmu, podtrhl „důrazně [...], že nelze ponechávat problémy německé východní politiky [...] pouze na vyhnancích“.¹²² Tím vůdčí sociální demokrat popřel vyhnanecké právo veta v otázce východní politiky, jež si po léta nárokoval Svaz vyhnanců.¹²³ V interním zhodnocení situace před prezidiem Svazu vyhnanců Wenzel Jaksch v červenci 1966 logicky konstatoval značný „krok zpátky“ v postoji SPD k východní politice, k němuž došlo po stranickém sjezdu v roce 1964. Současně však nesignalizoval možný odchod ze strany, nýbrž naopak snahu o co největší mobilizaci sil nakloněných vyhnanecké politice uvnitř SPD, přičemž kromě nátlaku na předsedu Brandta sázel především na podporu Herberta Wehnera. Jaksch výslovně varoval před „jakýmkoli pesimismem“: Pro Svaz je podle něj možné „využít“ vlastenectví domácích obyvatel, navíc v radě SPD pro východní politiku zasedají kolegové stejného smýšlení. Chtěl-li Jaksch ve volbách více využít sílu Svazu vyhnanců, chtěl tím bezpochyby udržet či trochu

122 Bundesarchiv Koblenz, B 234/738, BdV, Protokoll der Gemeinsamen Sitzung des Präsidiums des BdV und des Präsidiums der SPD am 11. 3. 1966, s. 1–3.

123 Srov. k právu veta organizovaných vyhnanců ve věci východní politiky: NOACK, Paul, *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, Stuttgart 1981, s. 102; k politikovi práva veta Jakschovi: AMOS, Heike, *Vertriebenenverbände im Fadenkreuz. Aktivitäten der DDR-Staatssicherheit 1949–1989*, München 2011, s. 142.

zvrátit směřování SPD: „Vyjednávací umění Svazu vyhnanců je prý u konce. Jedinou zbraní vyhnanců, jak uplatnit své právoplatné zájmy, je údajně pouze hlasovací lístek.“¹²⁴ To byl hlas ustaraného, ale rozhodně nikoli rezignovaného sociálního demokrata. Krátce před smrtí nechtěl vzdát boj za směřování SPD ve východní politice – teď se do toho chtěl konečně pořádně opřít.

124 Bundesarchiv Koblenz, B 234/738, BdV, Niederschrift über die Sitzung des Präsidiums am 8./9. 7. 1966, s. 3–5 a s. 7.

V. Sociální demokrat ve Svazu vyhnanců: Vyhnanecká politika a přístup k nacistické minulosti

Osud člověka bez domova. Pokud jde o sociální demokracii, zůstal ho Wenzel Jaksch svou náhlou smrtí ušetřen. Až do dna však musel vypít ztrátu geografického domova. Na rozdíl od většiny českých nebo sudetských Němců, kteří přišli o vlast teprve v letech 1945–1948 důsledkem vysídlovací politiky Spojenců, musel Jaksch už v roce 1939 uprchnout před Hitlerem. Jednu dekádu zůstal v londýnském exilu – který mu zachránil život, umožnil pokračovat v politické práci, současně mu však připravil ta nejtrpčí zklamání. Nejen, když nedokázal zabránit plánům vítězných Spojenců na odsun, ale také, když tam byl proti své vůli zadržován ještě několik let po konci války. Antifašistovi skrz naskrz, který by podle Benešových dekretů vydaných v létě 1945 měl spadat k výjimkám, jež směly zůstat v Československu, byl návrat domů navždy upřen, protože vládnoucí garnitura poválečného Československa v něm viděla nepřítele a spřádala proti němu v Londýně intriky.¹²⁵ Teprve sociální demokraté navrátilivši se z exilu do západního Německa, jako Erich Ollenhauer a Willy Brandt, dokázali vyvinout dostatečný politický tlak na Spojence, aby v roce 1949 vysvobodili z nedobrovolně prodlužované emigrace i Jaksche. Podle Ollenhauera bylo „přece nemožné, aby takovému antinacistovi bez poskvrny, jakým je Jaksch, byla z jakýchsi neprů-

125 WEGER, T., „Volkstumskampf“..., s. 207 a 212 o mezinárodním diplomatickém „případu Jaksch“.

hledných motivů upírána možnost angažovat se v Německu za demokratickou a socialistickou politiku¹²⁶. Téměř všichni bývalí nacisté, s nimiž se Jaksch v roce 1958 potkal na zakládajícím prezidiu Svazu vyhnanců, se kvůli těmto předlouhým průtahům zapojili do budování a pozvednutí západního Německa z trosek výrazně dřív než tento prominentní odpůrce Hitlera.¹²⁷

Od roku 1949 Jaksch pracoval na hesenské uprchlické politice, kde se podílel na „plánu pro Hesensko“,¹²⁸ v roce 1953 pak odešel do Spolkového sněmu jako poslanec za SPD. Přesto se našli sudetoněmečtí krajané, kteří Jakschovi odpírali status „opravdového vyhnance“.¹²⁹ Osud politicky pronásledovaného uprchlíka a emigranta zde byl použit jako hendikep, že Jaksch na vlastní kůži nezažil odsun sudetských Němců. Potkala ho – ač méně zlomyslně než Willyho Brandta – nepěkná reakce většinové německé společnosti, jež měla pocit, že tvář v tvář těmto exulantům si musí vyčítat svou nacistickou minulost. Když se Brandt kandidující za SPD na kancléře musel v předvolebním boji roku 1965

126 MARTIN, Hans-Werner, „... nicht spurlos aus der Geschichte verschwinden“. Wenzel Jaksch und die Integration der sudetendeutschen Sozialdemokraten in die SPD nach dem II. Weltkrieg (1945–1949), Frankfurt am Main, 1996, s. 250–254, s. 276n. a s. 287.

127 Srov. SCHWARTZ, M., Funktionäre...

128 Jaksch byl spolu s ministerským radou na hesenském ministerstvu vnitra a pozdějším státním tajemníkem na ministerstvu vyhnanců Peterem Paulem Nahmem autorem základní myšlenky programu na integraci uprchlíků známého pod pojmem „plán pro Hesensko“ (Hessenplan); srov. MESSERSCHMIDT, Rolf, *Aufnahme und Integration der Vertriebenen und Flüchtlinge in Hessen 1945–1950. Zur Geschichte der hessischen Flüchtlingsverwaltung*, Wiesbaden 1994, s. 271; srov. také Wenzel Jaksch – Patriot und Europäer..., s. 65.

129 STROTHMANN, D., Der k.u k. Sozialdemokrat..., s. 2.

bránit pomlouvačným kampaním, jež napadaly jeho původ, způsob života i exilovou minulosti (až k tvrzení, že bojoval ve španělské občanské válce na „rudé frontě“ proti svým nacistickým krajanům),¹³⁰ ve stranickém představenstvu SPD se proti této „šeptandě“ a tomuto „falšování historie“ postavil pouze Jaksch a požadoval, „aby se proti nim agresivně zakročilo“. Mohučský primátor Jockel Fuchs mu odporoval: „O minulosti by se neměly vést žádné velké spory“, je zapotřebí „snažit se o vnitřní klid“. Také Herbert Wehner, bývalý komunista, a tím také kontroverzní postava, před Jakschovým odhodláním hádat se o německé minulosti „varoval“.¹³¹ V roce 1946, když ho vedení SPD žádalo o zdrženlivost, byl Jaksch ještě poddajný. „Nesmíme z naší antifašistické minulosti dolovat příliš kapitálu,“ napsal dolnosaským spolustraníkům, spíš je nutné povzbudit pochopení pro „přání neútočit“. Až „jednou bude možné všechno vybalit“, budou se k sociální demokracii hlásit i mnozí Němci, kteří v době nacismu její antifašistické postoje ještě nechápali.¹³² Ani v roce 1965 však pro většinu v SPD zjevně nepřišla ona chvíle, kdyby bude konečně možné „vše vybalit“.

Wenzel Jaksch zůstal v západním Německu v mnoha ohledech cizincem. Sudetský Němec mezi říšskými Němci, exulant mezi těmi, co zůstali, Hitlerův odpůrce mezi bývalými nacisty. Při integraci do SPD cizinci pomohla natrénovaná stranická disciplína (přičemž exilové kontakty vydláždily cestu spolupráci založené na důvěře),¹³³ organizování a za-

130 BRANDT, Willy, *Berliner Ausgabe*, sv. 4, Bonn 2000, s. 43.

131 Tamtéž, s. 350–352.

132 MEYER, Kristina, *Die SPD und die NS-Vergangenheit 1945–1990*, Göttingen 2015, s. 76.

133 SCHWARTZ, M., *Funktionäre...*, s. 373.

stupování zájmů vyhnanců zase prospěly staré sudetoněmecké konexe. Tak Jaksch v době prvního prezidia Svazu vyhnanců potkal německého národního politika Rudolfa Lodgmana von Auen, s nímž v roce 1938 jednal o sudetoněmecké jednotné frontě proti SdP.¹³⁴ Jaksch podal ruku na usmířenou dokonce i bývalým nepřátelům, například synu zemřelého plzeňského kreisleitera, bývalému SS-Untersturmführerovi (poručíkovi) Rudolfo Wollnerovi.¹³⁵ Když se Wollner, tehdy jako zemský předseda Spojených krajan-ských sdružení v Hesensku, „postavil ve sporu za Wenzela Jaksche“, požádal Jaksch syna svého nacistického protivníka o setkání ve wiesbadenském Zemském sněmu. Wollner později vzpomínal, že Jaksch „v rozhovoru zdůrazňoval nutnost a důležitost soudržnosti všech sudetských Němců a vyhnanců“ a ohromil bývalého mladého nacistu přiznáním, že „v minulosti dělali chyby“ i sudetoněmečtí Hitlerovi odpůrci, nejen jeho přívrženci jako Wollnerův otec. Na Wollnera toto „přiznání“ zapůsobilo jako obrovsky vstřícný krok, který zcela změnil negativní pohled na Jaksche získaný v rodném domě: „Zažil jsem ho jako čestného a upřímného člověka, který to myslel s usmířením a porozuměním vážně.“¹³⁶ V době svého předsednictví ve Svazu v šedesátých letech se Jaksch stal Wollnerovým důležitým podporovatelem a dopomohl mu k pozici výkonného místopředsedy, přestože nebo právě protože se nacházel „na nejkrajnější pravici pre-

134 JAKSCH, W., *Europas Weg ...*, s. 312; SCHWARTZ, M., *Funktionäre...*, s. 140.

135 SCHWARTZ, M., *Funktionäre...*, s. 315–318 a 504–519.

136 WOLLNER, Rudolf, *Im Dienste der Verständigung. Wenzel Jaksch zum Gedächtnis*, in: *Deutscher Ostdienst*, č. 47/1986, s. 5.

zidia“ Svazu¹³⁷ a po celý život byl skvěle napojen na pravice konzervativní kruhy.¹³⁸

Ani ve Spolkovém sněmu se Jaksch neostýchal kontaktu s bývalými nacisty – například s poslancem za BHE (Svaz vyhnanců z vlasti a občanů zbavených práv) Alfredem Gillem, s nímž v roce 1957 od ministerstva zahraničí společně požadoval konkrétní zapojení do vyhnanecké „Heimatpolitik“ – tedy zasazení se o právo na návrat do ztracené vlasti.¹³⁹ Jaksch se s Gillem, dlouholetým mluvčím východopruského krajanského sdružení, setkal později v prezidiu Svazu vyhnanců jako se starým známým – a zřejmě se nikdy nedozvěděl o jeho úspěšně zatajované závažné nacistické minulosti oblastního komisaře na okupované Ukrajině a v Bělorusku mezi lety 1941 a 1944.¹⁴⁰ Jakschův vzestup ve vedení Svazu vyhnanců však přes odpor konzervativní strany prosadila právě síť někdejších nacistů kolem Gilla, pobaltského Němce Axela de Vries a bývalého východopruského nacistického vůdce rolníků Egberta Otta.¹⁴¹

137 BStU, Archiv der Zentralstelle, MfS ZAIG Nr. 9708, Teil 2, Bl. 536, HERLES, Helmut, Um die Nachfolge von Wenzel Jaksch, in: FAZ, 9. 3. 1967.

138 K názoru Ministerstva státní bezpečnosti na Wollnera: AMOS, H., Vertriebenenverbände..., s. 163 a 268; Wollner „skvěle propojený s ultrakonzervativními kruhy“ hraje roli také in: SCHUMACHER, Hajo – KOCH, Roland, *Verehrt und verachtet*, Frankfurt am Main 2004, s. 239.

139 FISCHER, W., Heimat-Politiker..., s. 307n.

140 Ke Gillovi a Axelu de Vries: SCHWARTZ, M., Funktionäre..., s. 376–411.

141 Bundesarchiv Koblenz, N 1412/17, Egbert Otto an Axel de Vries, 17. 4. 1961: Na Jakschovu pozici ve Svazu se nesmí „za žádných okolností sahat“: „Kdyby se něco stalo, příliš bychom toho zničili.“ De Vries má dávat „velký pozor, protože existují síly, které mu [Jakschovi] z nějakého důvodu nejsou nakloněny“.

Tato spojenecká politika v čele vyhnanců mohla Jakschovi připomínat novou verzi jeho politiky z třicátých let, snahu o co nejširší koalici vyhnanců po katastrofě odsunu, kvůli níž bylo zapotřebí pokud možno odhlédnout od dřívějších ostrých rozporů. Zpočátku bylo nepravděpodobné, že by vedení ve Svazu převzali sociální demokraté, v roce 1964 se to však náhle stalo skutečností, když první předseda Svazu vyhnanců a krátce i spolkový ministr pro vyhnance za CDU Hans Krüger klopýtl o svou nacistickou minulost a svůj přístup k ní¹⁴² a jeho nástupcem byl zvolen uznávaný antifašista Jaksch. Vedení SPD Jakschův nástup do funkce zrovna neuvítalo, protože pro něj byl příliš nepohodlný. Upřednostňovalo méně svěhlavého Rehse, jemuž se však cesta do čela Svazu uvolnila teprve Jakschovou smrtí. Svaz mohl naopak mluvit o štěstí, že měl nyní předsedu „s bezúhonnou antifašistickou minulostí“,¹⁴³ již nemohl doložit jeho předchůdce Krüger ani nástupce Rehs. Krüger udělal nespornou kariéru v okupovaném Východním Prusku na pozici ortsgruppenleiters NSDAP, soudce a člena nacistického zvláštního soudu – v této poslední uvedené funkci ho navíc polská strana vinila z vynášení rozsudků smrti. Rehs neměl natolik závažnou nacistickou minulost jako zakládající předseda Svazu a po roce 1945 se mu dařilo ji úspěšně skrývat. V šedesátých letech veřejnost v SRN ani propagandistická mašinérie NDR nevěděla, že poválečný sociální demokrat Rehs byl ve své východopruské vlasti před rokem 1945 členem NSDAP, a ve dvacátých letech

142 SCHWARTZ, M., Funktionäre..., s. 43–68 a 420–446.

143 MÜLLER, M., Die SPD..., s. 538.

navíc i radikálně národovecký a zřejmě i antisemitský studentský funkcionář a novinář.¹⁴⁴

Jakschova integrita měla a také dokázala mezi lety 1964 a 1966 stabilizovat pověst Svazu poškozenou Krügerovým skandálem. Největšímu možnému neštěstí – dalšímu skandálu kvůli nacistické minulosti ve vedení – Jaksch sice nedokázal uvnitř Svazu zabránit, ale díky zkušenému krizovému managementu se nedostalo na veřejnost. Záležitost byla zpracována teprve před několika lety.¹⁴⁵ Na jaře roku 1965 propustila skupina funkcionářů Svazu (v čele s výkonným místopředsedou Wollnerem) bez Jakschova přičinění kulturního referenta Jochena Brenneckeho. Brennecke některým těmto funkcionářům již před událostí vyčítal, že se vměšují do jeho práce způsobem obhajujícím nacismus, a navíc že jsou osobně velmi zatíženi nacistickou minulostí, byli zapojeni do SS nebo Bezpečnostní služby (SD). Někdejší příslušník SS Wollner před ním prý dokonce přiznal zabítí vzdávajících se sovětských vojáků. Nato se však vynořila účast sociálního demokrata Brenneckeho – jenž ovšem, zdá se, vstoupil do SPD teprve po Jakschově zvolení předsedou – v propagandě župního vedení NSDAP, kterou nedokázal před Jakschem nepřesvědčivými argumenty příliš zlehčit. Vypadá to, že v bahně vzájemného obviňování se Jaksch nepřiklonil ani na jednu stranu – v souladu s věrností organizaci mu šlo o to,

144 Ke Krügerovi a Rehsovi: SCHWARTZ, M., Funktionäre..., s. 187–190, 295–300 a 420–446, resp. 174–187, 286–289 a 412–413.

145 SCHWARTZ, M., Funktionäre..., s. 68–82; WIEGREFFE, Klaus, „Träger des Regimes.“ Das Institut für Zeitgeschichte hat die Vergangenheit des Bundes der Vertriebenen untersucht: An der Spitze des Verbands standen fast ausnahmslos NS-belastete Funktionäre“, in: *Der Spiegel* 47/2012, s. 60–62, zejm. s. 60.

zachránit Svaz vyhnanců a propojení elit v jeho základě, a to se mu podařilo. Přestože Brenneckeho manželka jednou neskrývaně pohrozila zapojením týdeníku *Der Spiegel*, propuštěný Brennecke rázně odmítl zveřejnění z loajality ke Svazu. I zbylí účastníci sporu zachovali striktní mlčení. V oficiálních protokolech prezidia se nevyskytují žádné doklady tohoto konfliktu, který by v případě uveřejnění mohl zcela zničit jméno Svazu.¹⁴⁶

Wenzel Jaksch – jako ostatně SPD celkově¹⁴⁷ – se s návratem bývalých nacistických elit do vedoucích pozic spolkové republiky v zásadě smířil. Výmluvně to dokládá kromě jiného také jeho účast v prezidiu Svazu v letech 1958 až 1966. V čelném grémiu organizovaných německých vyhnanců, jemuž Wenzel Jaksch nakonec předsedal, se nacházeli převážně bývalí členové NSDAP, kteří se více či méně závažně kompromitovali konkrétní činností během nacistické vlády nebo za druhé světové války. Nejzávažnější provinění tehdy ještě nebyla známa – ani východoněmecké propagandě, jež se tehdy (někdy spolu s Polskem) snažila nacistickou minulost hlasitě propírat a poškodit tak SRN a přinejmenším v případě prvního předsedy Svazu vyhnanců Hanse Krügera dosáhla v roce 1964 úspěšné skandalizace. Zdá se, že nacistická minulost většiny kolegů v prezidiu Svazu nebyla pro Wenzela Jaksche překážkou, spíš samozřejmostí, z níž bylo třeba vyjít a společně budovat novou demokratickou politiku. Když starý známý z dob společného londýnského exilu – novinář Johannes Carl Maier-Hultschin z katolického prostředí Horního

146 SCHWARTZ, M., Funktionäre..., s. 68–82; k Wollnerově minulosti v SS: Tamtéž, s. 315–318 a 504–520.

147 Srov. MEYER, K., Die SPD...

Slezska, jenž po přesídlení do SRN delší dobu vykonával funkci mluvčího zemské vlády Severního Porýní-Vestfálska pod vedením křesťanskodemokratického předsedy Karla Arnolda¹⁴⁸ – Jaksche upozorňoval na poválečnou kariéru sudetoněmeckých nacistických funkcionářů a snažil se ho přimět k jednotlivým krokům, Jaksch reagoval spíše odmítavě. Maier-Hultschin Jaksche v roce 1958 informoval o tom, že bývalý nacistický školní rada Hlučínska byl jmenován školním radou v Heidelbergu: „Obyvatelé Hlučína jsou šokováni, že tento představitel nacismu [...] byl podpořen ve svém nacistickém názoru. ‚Takže postoj nacistů byl nakonec správný,‘ píše se v jednom dopise, jenž jsem obdržel!“ Maier-Hultschin požádal poslance Spolkového sněmu za SPD Jaksche o důvěrné prověření „na patřičných místech ministerstva školství“ ve Stuttgartu, jak bylo „toto povýšení [vůbec] možné“. Nešlo mu prý o pomstu, ale nerušený návrat podobných bývalých nacistů do vedoucích pozic pro něj byl nepřijatelný: „Všem starým nacistům přeji jen dobré, ale nezapomínejme, kdo ve skutečnosti náš národ politicky a morálně zkazil.“¹⁴⁹

Jaksch v odpovědi příteli píše, že se zjevně „stále ještě trápí“ kvůli „svým Hlučínským“, což ukazuje, že téma nacistických fénixů se v jejich komunikaci vracelo. Reakce však současně obsahuje ironickou narážku na Maier-Hultschin-

148 O Maier-Hultschinovi zjevně neexistuje biografická studie; tento odhodlaný katolický odpůrce Hitlera byl po roce 1945 důležitým motorem pro vznik poválečných pamětí bývalého říšského kancléře Heinricha Brüninga za stranu Centrum; srov. VOLKMANN, Peer Oliver, *Heinrich Brüning (1885–1970): Nationalist ohne Heimat. Eine Teilbiographie*, Düsseldorf 2007.

149 Bundesarchiv Koblenz, N 1043/48, J. C. Maier-Hultschin an Jaksch, 27. 4. 1958.

nův pohled na věc, jenž vidí jen výsek reality a nepojímá celek. Prosbu o důvěrné prověření jmenování školního rady Jaksch odbývá poznámkou, že má „bohužel [...] právě s našimi lidmi ve Stuttgartu velmi slabé kontakty, proto v této záležitosti [...] nemohu zasáhnout“.¹⁵⁰ Stuttgart byl vedle Wiesbadenu/Frankfurtu nad Mohanem a Mnichova třetím důležitým centrem sudetoněmeckých sociálních demokratů v rané fázi spolkové republiky,¹⁵¹ tamní SPD se navíc účastnila zemské vlády Bádenska-Württemberska, takže Jaksch to mohl s intervencí určitě zkusit – přestože se lze domnívat, že SPD měla na stuttgartské ministerstvo školství vedené CDU zřejmě jen nepatrný vliv. Jaksch na pokus ale ani vážně nepomýšlel, jak naznačuje náhlá změna tématu v dopise Maier-Hultschinovi, kde mu najednou vysvětluje, že mu „nyní [...] dělá velké starosti snaha SED infiltrovat spolkovou republiku“.¹⁵² Boj se státním, lze říci dokonce imperialistickým komunismem pro něj byl mnohem důležitější než boj s jednotlivými bývalými nacisty. V době, kdy se Jaksch připravoval na spolupráci s početnými funkcionáři s nacistickou minulostí v zakládajícím prezidiu Svazu vyhnanců, jež se mělo ustavit koncem roku 1958, mu protinacistické lamentování starého přítele z londýnského exilu zjevně nepřišlo vhod. Maier-Hultschin reagoval politováním, že Jaksch ve věci nemůže „nic dělat“ a sdělil mu, že se jí bude věnovat „jiným způsobem“: „Nacisté by měli vědět, že nejsme ochotni spolknout všech-

150 Tamtéž, Jaksch an Maier-Hultschin, 8. 5. 1958.

151 KERN, K., Heimat..., s. 154.

152 Bundesarchiv Koblenz, N 1043/48, Jaksch an Maier-Hultschin, 8. 5. 1958.

no.¹⁵³ Jakschův angažovaný přítel bohužel zemřel krátce nato, v říjnu 1958.

Proti bývalým nacistům na mocenských pozicích Jaksch vystupoval jen občasně – především tehdy, když se opovážili překřížit mu jeho aktuální politické plány. Redaktor východoevropského vysílání rádia Deutsche Welle Edmund Iwan Kirchner, jenž se narodil v roce 1900 v Chomutově a 1. září 1939 vstoupil do NSDAP,¹⁵⁴ musel roku 1965 zaplatit ztrátou místa.¹⁵⁵ SPD tehdy kladla velký důraz na to, aby rozhlasové stanice Deutschlandfunk a Deutsche Welle, vysílající i pro východní Evropu, podporovaly novou východní politiku, kterou Jaksch navrhoval od roku 1961.¹⁵⁶ Jakschův postoj se však v Deutsche Welle nesešel s přijetím. Vedoucí pro východoevropské vysílání Kirchner, jenž obecně platil za „nejbližšího poradce“ ředitele,¹⁵⁷ se k Jakschovi stavěl naopak kriticky poté, co se Jaksch pokusil „očernit jako bývalého fašistu a zrádce národa“ Vladimíra Pekelského, zodpovědného v redakci za ČSSR.¹⁵⁸ Pekelský v sedmnácti letech skutečně vstoupil do

153 Tamtéž, Maier-Hultschin an Jaksch, 19. 5. 1958; na tento dopis Maier-Hultschina, zesnulého v říjnu 1958, v němž jde také o jeho protest proti udělení Spolkového kříže Za zásluhy dalšímu bývalému sudetoněmeckému nacistovi, už Jaksch zřejmě neodpověděl. V pozůstalosti Maier-Hultschina se odpověď nenachází.

154 Bundesarchiv Berlin, R 9361-IX Kartei/20261676, NSDAP-Mitgliedschaftskarte Edmund Iwan Kirchner.

155 Bundesarchiv Koblenz, B 187/291, Personalakte Edmund Kirchner.

156 MÜLLER, M., *Die SPD...*, s. 217.

157 KIRSCH, Botho, *Ein Faß Honig und ein Löffel Gift. Kalter Krieg auf kurzer Welle*, Overath 2006, s. 112–114.

158 Bundesarchiv Koblenz, B 187/291, Deutsche Welle, Zonenredaktion Osteuropa, Kirchner, an Intendant Dr. Wesemann, 11. 6. 1965, s. 1.

české fašistické organizace, za druhé světové války studoval v Německu a v letech 1945–1946 seděl v Československu ve vazbě za kolaboraci, nakonec se mu však podařilo uprchnout do Rakouska. V roce 1950 byl spolusignatářem „wiesbadenské dohody“ mezi zástupci sudetoněmeckých vyhnanců kolem Rudolfa Lodgmana von Auen a představiteli antikomunistického českého exilu kolem nacionalistického generála Lva Prchaly.¹⁵⁹ Na tuto spolupráci se Kirchner v roce 1965 odvolával a konstatoval, že sudetští Němci i Jaksch osobně se „v dobách, kdy pana Pekelského nutně potřebovali“, nenechávali „v žádném případě omezovat“ pochybnostmi ohledně jeho fašistické minulosti: „Dokud pan Pekelský táhl s krajanskými sdruženími za jeden provaz, byl přijatelný. Když se politická linie krajanských sdružení radikalizovala a pan Pekelský se k ní nepřipojil, naopak zůstal v pozici, jež měla vést ke smíření Čechů a Němců, stal se podle tehdejší dohody nepřijatelným. Teď se má Deutsche Welle od něj distancovat, aby uvolnila místo radikálnějším živilům. To je kontext současných útoků pana Jaksche.“¹⁶⁰

Jakschovy útoky se ale v té době už neobracely na podřízeného novináře, ale přímo na Kirchnera. V květnu 1965 Jaksch předložil spolkové vládě, předsedům všech poslaneckých klubů a parlamentních výborů pro zahraniční a celoněmecké záležitosti obsáhlý soubor materiálů o „poměrech ve východoevropském oddělení Deutsche Welle“.

159 WEGER, T., „Volkstumskampf“..., s. 618.

160 Bundesarchiv Koblenz, B 187/291, Deutsche Welle, Zonenredaktion Osteuropa, Kirchner, an Intendant Dr. Wesemann, 11. 6. 1965, s. 1–3

Šlo v nich především o Kirchnerovu nacistickou minulost.¹⁶¹ Jako redaktor působil už ve chvíli svého vstupu do NSDAP v roce 1939 a v oné době změnil místo svého zahraničního pobytu z Káhiry do Atén.¹⁶² Spolkový úřad na ochranu ústavy v době konfliktu mezi Jakschem a Kirchnerem věděl, že druhý jmenovaný byl v letech 1940–1941 šéfredaktorem německých novin v okupovaných Aténách a kromě toho byl „údajně [...] podřízen Bezpečnostní službě SD a Hlavnímu říšskému bezpečnostnímu úřadu RSHA“: tedy Bezpečnostní službě SS – kterou řídila RSHA, rovněž kontrolována SS – na Říšském ministerstvu vnitra.¹⁶³ Hlavní Kirchnerovu činnost pro zahraniční oddělení SD, jež byla spojena s okupovanými Aténami, lze doložit i německými prameny ze závěrečné fáze

161 Tamtéž, Dr. h.c. Jaksch MdB an Bundesregierung, Vorsitzende der Bundestagsfraktionen und Vorsitzende der Bundestagsausschüsse für Auswärtige Angelegenheiten und gesamtdeutsche Fragen über, „Die Zustände in der Osteuropa-Abteilung der Deutschen Welle“, 4. 5. 1965.

162 Bundesarchiv Berlin, R 9361-IX Kartei/20261676, NSDAP-Mitgliedschaftskarte Edmund Iwan Kirchner.

163 Spolkový úřad na ochranu ústavy se později od americké strany dozvěděl, že Kirchner za války vydal knihu s názvem *Sperrfeuer um Nahost* (Palebná clona kolem Blízkého východu), že při spolupráci s tajnými službami přešel od kontrarozvědky k SD a že byl nasazen nejprve v Aténách, v roce 1944 ve Vidni; roku 1941 byl Kirchner povýšen na SS-Untersturmführera (poručíka); srov. odtajněné dokumenty CIA dohledatelné na internetu v podobě souborů PDF při zadání hesel „Pekelsky“ a „Kirchner“ do vyhledávače: Bundesamt für Verfassungsschutz, Aktennotiz zu Edmund Iwan Kirchner, 14. 12. 1964; anglicky psaný dopis (zřejmě od CIA) adresovaný Spolkovému úřadu na ochranu ústavy, Zaengler, betr. Edmund Iwan Kirchner, 3. 6. 1969; anglicky psaný dopis Spolkovému úřadu na ochranu ústavy, 20. 5. 1965.

druhé světové války.¹⁶⁴ V pozdější fázi aféry bujely v novinářských kruzích ještě horší zvěsti o Kirchnerově údajné „minulosti příslušníka SS v Rusku a šéfa gestapa v Aténách“.¹⁶⁵ V polovině roku 1965 oznámil centrální orgán východoněmecké SED *Neues Deutschland*, že redaktor Deutsche Welle Kirchner je bývalý nacistický propagandista, který v novinách podporoval vyhlazování Židů a měl blízké styky s gestapem a SD. V Řecku je na něj navíc prý vystaven zatykač kvůli jeho nacistické minulosti: „V Bonnu se vyjádřili v tom smyslu, že obvinění proti Kirchnerovi byla známa už v době, kdy byl jmenován šéfredaktorem. Soud s ním by však ve vedení Deutsche Welle vyvolal řetězovou reakci, protože není jediný, kdo se zapletl s „hnědými“.“¹⁶⁶ Toto tvrzení novin *Neues Deutschland* o „hnědé“ síti v Deutsche Welle zjevně nebylo smyšlené, jak později prokázal Kirchnerův nástupce na pozici šéfredaktora pro východní Evropu: „Za Kirchnera byly skutečně všechny klíčové pozice ve východoevropském vysílání obsazeny lidmi, kteří kolaborovali už s úřady třetí říše.“¹⁶⁷ Redaktor pro Chorvatsko byl prý bývalý velvyslanec ustašovského státu.¹⁶⁸

164 Srov. Bundesarchiv Berlin, R 103/99 fol. 1, zejm. Reichsleiter für die Presse der NSDAP – Verwaltungsamt, Abt. Schriftleitungen, Dr. Bayer, an Reichsverband der Deutschen Presse, Dr. Hoffmann, 25. 9. 1944; osobní spis Kirchnera o jeho činnosti v SS se ve Spolkovém archivu nenachází, je možné, že jej po roce 1945 vyřadila americká tajná služba a že posloužil jako pramen ve zprávě CIA citované v pozn. 163.

165 KIRSCH, B., Ein Faß..., s. 112.

166 Antisemit als Redaktionsleiter, in: *Neues Deutschland*, 30. 6. 1965, s. 6.

167 KIRSCH, B., Ein Faß..., s. 112.

168 MAPPEŠ-NIEDIEK, Norbert, *Kroatien. Ein Länderporträt*, Berlin 2011, s. 140.

Stejně jako *Neues Deutschland* se Wenzel Jaksch soustředil na Kirchnerovu minulost nacistického propagandy a odsouzení řeckou poválečnou justicí. Jaksche pohoršoval zejména Kirchnerův antisemitismus: „Zastával-li někdo ve čtyřiceti letech v obsáhlé knize nacistické teze rasismu a antisemitismu, nebyl jen neškodnou rybou plující s proudem, jež si verbálním přitakáváním systému zajišťovala přežití, ale průkopníkem německé katastrofy a spoluvíníkem ‚konečné židovské otázky‘, jež patří k tragickému břemení německé současnosti.“ Řecký rozsudek nad Kirchnerem¹⁶⁹ podle Jaksche posiloval zvěsti, že Kirchner měl styky s úřadem VI Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA) – se zahraniční zpravodajskou službou. Z obou důvodů byl Kirchner z Jakschova pohledu diskvalifikován pro jakoukoli „klíčovou pozici“ ve službách západoněmecké demokracie. Jaksch se však nezastavil u těchto naprosto logických závěrů. Bez důkazů si pohrával i s možným napojením na Sověty, ne-li hůře: Pokud uvážíme, píše Jaksch, že „propagandistické úřady východní zóny a států východního bloku [...] ze zkušenosti využívají každou slabinu nepohodlných protihráčů“ (což platilo zejména pro nacistickou minulost), je „zásadní indicií, že Kirchnera ta-

169 CONTI, Davide, *Criminali di guerra italiani. Accuse, processi e impunità nel secondo dopoguerra*, Milano 2011, zejm. s. 39, 42 a 64 poukazují na špionážní aktivity Kirchnerem vedené skupiny zpravodajské služby v Řecku a na její spolupráci s italskou tajnou službou, jejíž členové byli odsouzeni v roce 1947 v Aténách; Kirchnerovo odsouzení v nepřítomnosti se mohlo udát souběžně s tím.

to místa zcela ušetřila“.¹⁷⁰ V době, kdy Jaksch zveřejňoval tyto domněnky, východoněmecký článek novin *Neues Deutschland* o Kirchnerově škraloupu ještě nevyšel.

Sociálnědemokratický novinář Wenzel Jaksch bývalému nacistickému kolegovi-žurnalistovi příznačně nevyčítal pouze jeho minulost, přinejmenším se stejnou razancí mu předhazoval i jeho politické názory v současnosti. Jaksch výslovně napadal Kirchnerův „negativní postoj [...] k vyhnancům a k německému právnímu stanovisku ohledně odsunu a oblastí původu vyhnanců“. K východoevropským posluchačům Deutsche Welle se podle něj vůbec nedostávala relevantní prohlášení spolkové vlády nebo Spolkového sněmu. Od začátku konfliktu je navíc nutné chránit zodpovědné – rozuměj SPD blízké – zaměstnance rádia „před terorem na pracovišti a ohrožováním jejich existence“. Přední pracovník Deutsche Welle hrozil: „Kdo se spojí s Jakschem, poletí.“ Z těchto důvodů Jaksch požadoval ustavení parlamentního vyšetřovacího výboru.¹⁷¹ Ten byl skutečně svolán a do velké míry argumentoval ve smyslu stěžovatele, protože závěrečná zpráva označila za „nepochopitelné [...], že sebezprezentace německé demokracie před 100 miliony Východoevropanů“ byla svěřena tak kompromitované osobě, jakou je Kirchner. Zpráva téměř doslova opakuje také Jakschovo obvinění, že musí existovat důvody, proč Kirchnerovu nacistickou minulost dosud nenapadl východní blok.¹⁷²

170 Bundesarchiv Koblenz, B 187/291, Dr. h.c. Jaksch MdB an Bundesregierung, Vorsitzende der Bundestagsfraktionen und Vorsitzende der Bundestagsausschüsse für Auswärtige Angelegenheiten und gesamtdeutsche Fragen über, „Die Zustände in der Osteuropa-Abteilung der Deutschen Welle“, 4. 5. 1965, s. 2–6.

171 Tamtéž.

172 Srov. citaci zprávy in: KIRSCH, B., Ein Faß..., s. 112.

Edmund Iwan Kirchner nemohl popřít, že mezi lety 1941 a 1943 – tedy v době radikalizujícího se nacistického pronásledování Židů ústícího v cílenou genocidu – zahrnoval do textů o historii Blízkého východu silně antisemitské pasáže. V knihách *Sperrfeuer um Nahost*¹⁷³ (Palebná clona kolem Blízkého východu) a *Der Nahe Osten*¹⁷⁴ (Blízký východ) označil za omyl novějších dějin zrovnoprávnění Židů v Německu a Velké Británii, jež vedlo ke spoluvládě či nadvládě Židů v těchto zemích,¹⁷⁵ a prohlásil, že sionismus se z národnostní alternativy přetvořil v další mocenský prostředek snahy o židovskou světovládu.¹⁷⁶ Německo se podle něj v době výmarské republiky proměnilo „postupně v doménu židovsko-zednářské světové plutokracie“, kde „většinou přistěhovatelá a rychle zbohatlá vrstva uzurpovala všechny prostředky k plenění a vykořisťování“ německého „národa v rafinovaně sofistikovaném systému“, a teprve uchopením moci Adolfem Hitlerem „z vůle německého národa“ bylo Německo zachráněno: „Německá říše se proměnila z mocenské domény mezinárodního židovstva zpět v říši všech Němců.“¹⁷⁷ Když tedy Jaksch Kirchnera oprávněně vinil z antisemitismu, reagoval na to šéfredaktor v roce 1965 před ředitelem rozhlasu slovy, že žalobce si pouze posloužil „čtvrt století starým neprodejným zbožím“, „aby mi dokázal, že jsem kdysi v asi

173 KIRCHNER, Iwan, *Sperrfeuer um Nahost. Der Kampf um Vorderasien und Ägypten vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Brünn 1941; kniha čítala 826 stran.

174 KIRCHNER, Iwan, *Der Nahe Osten. Der Kampf um Vorderasien und Ägypten vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Brünn 1943; šlo o druhé, rozšířené vydání, čítalo 920 stran.

175 Tamtéž, s. 495n., 551–553, 556–559 a 563.

176 Tamtéž, s. 653n.

177 Tamtéž, s. 723 a 725.

tisícistránkové knize napsal pár ne zrovna chvályhodných odstavců o vývoji židovského kapitálu v Anglii a v palestinské otázce“. Bylo to poněkud ležérní vyrovnání se s minulostí – přece jen druhé vydání knihy vyvrací, že by kniha byla jen nedůležitý „ležák“ na skladě. Mnohem závažněji vyznívá Kirchnerův argument, že si Jaksch nedal práci s tím, zda v průběhu uplynulých pětadvaceti let „neprodělal zásadní proměnu názorů“. Kirchner tvrdil, že takový vývoj od roku 1943 skutečně prodělal a že si to Jaksch mohl ověřit nejpozději knihou vydanou v roce 1949. Jakschovi ale podle něj nešlo o nezaujaté bádání: „Potřebuje pro své lidi sinekuru [tj. Kirchnerovo místo redaktora] a nezastaví se před žádným prostředkem.“¹⁷⁸

Wenzel Jaksch vyšel z konfliktu jako vítěz. Úspěch uveřejnil v říjnu 1965 takřka stroze, když na kulturním kongresu Svazu vyhnanců sdělil: „V jedné velké spolkové instituci v Bonnu“ probíhalo „pronásledování patriotů nedemokraty“, až nakonec „zakročil parlament“.¹⁷⁹ V té době dostal Kirchner výpověď ke konci roku, současně byl vyšetřován kvůli spoluúčasti na vraždě, což zřejmě souviselo s jeho minulostí v SS, ale již v únoru 1966 bylo vyšetřování zastaveno.¹⁸⁰ Na počátku roku 1966 zaujal místo Kirchner.

178 Bundesarchiv Koblenz, B 187/291, Deutsche Welle, Zonenredaktion Osteuropa, Kirchner an Intendant Dr. Wesemann, 11. 5. 1965; Kirchner skutečně v roce 1949 sepsal knihu o Egyptu, jež je prostá antisemitismu a v některých pasážích obhajuje demokraticky pluralitní společnost, dokonce i pozitivně odkazuje k Masarykovi; srov. KIRCHNER-DEMECINI, Edmund Iwan, *Oasen der Glückseligkeit*, Wien 1949, s. 135n., 138, 141 a 144.

179 Wenzel Jaksch – Patriot und Europäer..., s. 177.

180 Srov. B 187/291, Deutsche Welle, Personalakte Edmund Kirchner.

nerova nástupce v Deutsche Welle Botho Kirsch¹⁸¹ – rodák z Královce, který se následně projevil jako protisovětský bojovník: „Začal jako novinář za SPD“, až ho později jeho protest proti Brandtově východní politice zanesl do tábora CDU.¹⁸² Jakschovi se podařilo prosadit do redakce Deutsche Welle pro sebe přijatelnějšího nástupce.

Obratné neveřejné řešení krizí a konfliktů se nachází v určitém rozporu s impulzivností, jež se Wenzelu Jakschovi připisovala: „Nebylo snadné s Jakschem spolupracovat,“ vzpomínal jeden sudetoněmecký sociální demokrat, jenž ho dobře znal – byl „náladový“ a jednal „čistě pocitově i tehdy, když bylo na místě střízlivé uvažování“.¹⁸³ Rysy, jež přátelé a kolegové značně relativizovali obdivem a respektem k „největšímu politickému talentu, který kdy vzešel ze sudetoněmeckého prostředí“,¹⁸⁴ mohly v šedesátých letech mezi veřejností, stále kritičtější k vyhnanecké politice, působit mnohem nepříjemněji. V posledních letech svého života a působení se na Jaksche snášela veřejná kritika kvůli přehnané verbální radikálnosti. Pod palbu se stále více dostávala také jeho ochota uzavírat spojení s výrazně pravicovými kruhy.

V roce 1966 zahájil Wenzel Jaksch coby předseda Svazu vyhnanců strategickou spoluprací se svazem ANFANOMA, z níž se měla stát nejvýznamnější organizace pro zastu-

181 KIRSCH, B., Ein Faß..., s. 101.

182 HOJUTANN, Gunter, Der Fall Kirsch. Wird der Leiter der Osteuropa-Redaktion gekillt?, in: *Die Zeit*, 18. 2. 1977, cituji podle: <http://www.zeit.de/1977/08/der-fall-kirsch> (stav k 13. 2. 2017).

183 KERN, K., Heimat..., s. 58.

184 Tamtéž.

pování zájmů tzv. repatriés ve Francii.¹⁸⁵ Když se noviny *Münchener Abendzeitung* na podzim 1966 opovážily kritizovat Jakschovu spolupráci se svazem uprchlých alžírských Francouzů, a navíc ještě odsuzovat vichistickou minulost prominentního francouzského řečníka pozvaného Svazem vyhnanců, reagoval Jaksch nanejvýš popuzeně. Mohl přitom vyrukovat i se zcela věcnými argumenty – francouzští „repatriés“ nebyli z jeho pohledu rozhodně žádní radikální pravičáci, nýbrž mezi nimi bylo zastoupeno celé demokratické spektrum od socialistů po křesťanskodemokratické centristy.¹⁸⁶ Přítomnost politického pluralismu potvrzují i dokumenty východoněmecké Stasi o „Politické práci s veřejností ve Svazu vyhnanců v zahraničí“. Východoberlínská tajná služba sice věděla, že svaz repatriovaných „nemá všude ve Francii dobrou pověst“, což s ohledem na komunistickou stranu příliš neudiví, současně však správně poznamenala, že se Svazu vyhnanců podařilo prostřednictvím ANFANOMY získat kontakty na prominentní francouzské socialisty, například na bývalého předsedu vlády a příslušníka odboje Guye Molleta, dále na Centre Démocratique, křesťanské intelektuály a nezávislé v okolí politika a pozdějšího prezidenta Valéryho Giscard d'Estainga. K rozsáhlým kontaktům Svazu vyhnanců napříč francouzským politickým spektrem se ovšem řadili také pravicoví extremisté

185 Srov. ELDRIDGE, Claire, *From Empire to Exile. History and Memory within the Pied-noir and Harki Communities, 1962–2012*, Manchester 2016.

186 Bundesarchiv Koblenz, B 234/738, Wenzel Jaksch, Entgegnung auf den Artikel „Hoch klingt das Lied auf der Heimerde“, in: *Münchener Abendzeitung*, 5. 10. 1966.

kolem jistého „Tixiera Vignan-Coura“, jehož jméno bylo v materiálech Stasi zkomoleno.¹⁸⁷

Tento Jean Louis Tixier-Vignancour byl předmětem útoku mnichovských *Abendzeitung* na Wenzela Jaksche a jeho politiku ve Svazu vyhnanců. Jaksch se za hostujícího řečníka Svazu při obvinění z pravicového extremismu postavil – a to i přesto, že Tixier vykonával v letech 1940–1941 funkci státního tajemníka informací ve vichistické vládě kolaborující s hitlerovským Německem. Na počátku šedesátých let navíc obhajoval členy radikálně pravicové tajné vojenské organizace OAS a v roce 1965 se marně snažil z pozice kandidáta krajní pravice (za pomoci mladého volebního manažera jménem Jean-Marie Le Pen) zabránit znovuzvolení de Gaulle prezidentem, načež v druhém kole vyzval k volbě socialistického protikandidáta Françoise Mitteranda,¹⁸⁸ s nímž ho spojovala krátká vichistická minulost, současně se však značně lišili v politice vůči Alžírsku.¹⁸⁹

Z Jakschova pohledu si to mnichovské *Abendzeitung* příliš zjednodušily, když z Tixier-Vignancoura „trikem s vichistickým stigmatem“ udělaly „Hitlerova francouzského agenta“. Tixier byl sice krátce státním tajemníkem vichistické vlády, ale „pomlouvat lze i polopravdami“. Podle Jaksche je „z německého hlediska“ zapotřebí ocenit zejména to, že zřízení režimu ve Vichy v roce 1940 a následné „vydělení jedné části Francie z vojenské okupace a působení gesta-

187 BStU, Archiv der Zentralstelle, MfS ZAIG Nr. 9708 Teil 2, Bl. 306n., MfS DDR, „Politische Öffentlichkeitsarbeit des Bundes der Vertriebenen (BdV) im Ausland“, b. r. [1966].

188 SHIELDS, James G., *The Extreme Right in France. From Pétain to Le Pen*, London – New York 2007, zejm. s. 125n. a 130.

189 Srov. TIERSKY, Ronald, *François Mitterrand. A Very French President*, New York – Oxford 2003, s. 25n.

pa umožnilo americkým odborům zachránit stovky Němců pronásledovaných nacisty“.¹⁹⁰ Jaksch, jenž o tehdejších událostech¹⁹¹ bezesporu věděl z první ruky, uvedl přesvědčivý příklad: „Bez počátečního tolerování těchto záchranných prací vichistickými úřady“ by Hitlerovi odpůrci jako pozdější předseda SPD Erich Ollenhauer se ženou (kterým se v roce 1940 podařil útek z vichistické Francie přes Španělsko a Portugalsko do Londýna)¹⁹² nepřežili. Jaksch ovšem připustil, že režim ve Vichy uprchlické koridory pod tlakem Němců velmi záhy uzavřel, což zapříčinilo smrt prominentních sociálních demokratů, jako byli Rudolf Breitscheid nebo Rudolf Hilferding, kteří byli vydáni gestapu: „Pravdou ale je, že Tixier-Vignancour právě na protest proti tomuto vydávání rezignoval na post státního tajemníka, a proto byl ve Francii po válce respektován jako čestný a charakterní muž.“¹⁹³

Pokud to odpovídalo pravdě, pak to byl pádný argument. S poválečným respektem Tixiera se to ovšem nemělo tak jednoznačně. V roce 1944 byl Tixier-Vignancour nakrátko zatčen a poté na roky vyloučen ze všech politických úřadů, než byl v roce 1958 amnestován a mohl se vrátit do politi-

190 Bundesarchiv Koblenz, B 234/738, Wenzel Jaksch, Entgegnung auf den Artikel „Hoch klingt das Lied auf der Heimerde“, in: *Münchener Abendzeitung*, 5. 10. 1966.

191 Srov. k americké pomoci uprchlíkům zprávu hlavního organizátora Variana Frys: *Auslieferung auf Verlangen. Die Rettung deutscher Emigranten in Marseille 1940/41*, Frankfurt am Main 2009.

192 Srov. k útěku Ollenhauerových: LORING, Marianne, *Flucht aus Frankreich 1940. Die Vertreibung deutscher Sozialdemokraten aus dem Exil*, Frankfurt am Main 1996.

193 Bundesarchiv Koblenz, B 234/738, Wenzel Jaksch, Entgegnung auf den Artikel „Hoch klingt das Lied auf der Heimerde“, in: *Münchener Abendzeitung*, 5. 10. 1966.

ky.¹⁹⁴ Pochybně působí také Tixierův čestný odchod z postu státního tajemníka. Údajná rezignace mohla být spíše propuštěním, jež mělo málo společného s protestem proti vydávání německých emigrantů, jako spíš s Tixierovou ochotou vydávat společný německo-francouzský týdeník, čemuž se odpůrci v rámci vichistické vlády bránili.¹⁹⁵ Na druhou stranu však byl Tixier-Vignancour v roce 1941 po svém odchodu vládou krátce vězněn.¹⁹⁶

Wenzel Jaksch však v konfliktu s *Abendzeitung* nezůstal u těchto více méně dobrých protiargumentů, spíše přešel k hrubé polemice. Noviny, jež mu podsouvaly bratříčkování se s francouzskou radikální pravicí, obviňoval z „publicistického darebáctví“ a „trávení studní“. Jaksch ale především vytáhl přirovnání k někdejšímu pomlouvání své osoby Goebbelsovým tiskem a pro demokratické noviny to nevznělo zrovna pozitivně. Když se Hitler v roce 1923 pokusil o puč v Mnichově, býval šéfredaktorem v Chomutově, psal Jaksch, a konstatoval, že za všechna ta desetiletí „se nesetkal s větší lumpárnou“, než jakou představuje uvedená zpráva v mnichovských *Abendzeitung*.¹⁹⁷

Stejně vehementně Jaksch na podzim roku 1964 požadoval odstoupení ředitele veřejnoprávního média Hessischer

194 SHIELDS, J., *The Extreme Right...*, s. 125.

195 ENGEL, Kathrin, *Deutsche Kulturpolitik im besetzten Paris 1940–1944: Film und Theater*, München 2003, s. 156–159.

196 WIEVIORKA, Olivier, *Orphans of the Republic. The Nation's Legislators in Vichy France*, Cambridge/ Massachusetts – London 2009, s. 116; Tixier byl vězněn mezi červencem a prosincem 1941 a poté se usadil v Tunisku.

197 Bundesarchiv Koblenz, B 234/738, Wenzel Jaksch, *Entgegnung auf den Artikel „Hoch klingt das Lied auf der Heimat Erde“*, in: *Münchener Abendzeitung*, 5. 10. 1966.

Rundfunk, protože stanice odvysílala příspěvek o Polsku, v němž informovala o dosídlení kdysi německých východních oblastí a o nacistických zločinech v okupovaném Polsku. Jaksch z pozice předsedy Svazu vyhnanců řediteli příkře vyčetl, že „hrubě porušil povinnost objektivního zpravodajství“, kromě toho ho ale také obvinil, že se postavil „na stranu úhlavních nepřátel demokracie proti zájmům vlastní země“. ¹⁹⁸ Jaksch tím rozpoutal hádku s vedením hesenského zemského svazu SPD, ¹⁹⁹ ale nejen to – také tisk západoberlínské SPD kriticky poznamenal, že uvedená „fakta“ jsou zjevně „neúnosná pro vyhnanecké funkcionáře, jejichž propaganda [...] vychází z lidského sklonu zapomínat na příčiny způsobené vlastní vinou a zavírat oči před jejich hořkými následky“. Jaksch, jenž osobně jistě nezavinil odsun, zde byl vhozen do jednoho pytle s funkcionáři vyhnanců s „hnědou“ minulostí, jichž byla v šedesátých letech většina. Názorové klima se stále více polarizovalo. Když Jaksch obvinil ředitele uvedeného média ve veřejném dopise „ze zneužití funkce a bezohledného ovlivňování názorů“, očerněný to energicky popřel, a naopak předhazoval vyhnaneckým svazům „názorový teror“. ²⁰⁰ Na zasedání prezidia Svazu vyhnanců se Jaksch za své ofenzivní chování výslovně omluvil s tím, že před televizním příspěvkem „a před obviněním z názorového teroru [...] neviděl žádnou jinou účinnou obranu“. Jakschovi tehdy připadalo, že ho nejrůznější televizní a rozhlasové stanice doslova pronásledují – současně žaloval komentář

198 MÜLLER, M., Die SPD..., s. 189n.

199 Tamtéž, s. 189.

200 BStU, Archiv der Zentralstelle, MfS, ZAIG Nr. 9708 Teil 3, Bl. 743, Gerhard Schoenberger, „Zwischen Jaksch und Oder-Neiße“, in: *Spandauer Volksblatt*, 6. 11. 1964.

Westdeutscher Rundfunk, kde prý zazněla „urážlivá tvrzení proti jeho osobě“. Konflikt s médii – ač nebyl první svého druhu²⁰¹ – se natolik rozšířil, že předseda SPD Brandt nabídl jeho prošetření, ovšem Jaksch dával přednost tomu, napsat všem „třem předsedům stran“ (SPD, CDU a FDP) a „požádat je o pomoc ve sporu a o zohlednění zvláštní situace Svazu vyhnanců“.²⁰²

Podle tisku berlínské SPD Wenzel Jaksch nestřídmým výběrem slov konflikt zbytečně vyhrotil.²⁰³ I vlajková loď vydavatelství Springer *Die Welt* udiveně komentovala, že takové „pojetí svobody názoru“ by od výslovného odpůrce Hitlera neočekávala. I on nyní podlehl „osudové chybě“ mnohých dalších vyhnaneckých politiků běsnit „bez disciplíny“ a „rozvahy“ v názorových soubojích a používat při tom „slovník“ režimu, proti němuž ve skutečnosti bojují.²⁰⁴ Je na výzkumu mediální politiky Svazu vyhnanců, jenž stále ještě chybí, zda zde promlouval pouze překypující temperament, nebo zda šlo o cílené zastrašování vzpurných médií. Jakmile Wenzel Jaksch začal vehementně bránit zájmy Svazu vyhnanců proti zásadnímu politickému a společenskému obratu, doznala jeho antifašistická aura značných šrámů.

201 Srov. k Jakschovým obviněním ředitele Norddeutscher Rundfunk: MÜLLER, M., *Die SPD...*, s. 140–142.

202 Bundesarchiv Koblenz, B 234/738, BdV, Niederschrift über die Präsidialsitzung am 14. 12. 1964, s. 2n.

203 BStU, Archiv der Zentralstelle, MfS, ZAIG Nr. 9708 Teil 3, Bl. 743, Gerhard Schoenberger, „Zwischen Jaksch und Oder-Neiße“, in: *Spandauer Volksblatt*, 6. 11. 1964.

204 Tamtéž, Bl. 745, „Wenzel Jaksch“, in: *Die Welt*, 4. 11. 1964.

Závěrečná poznámka

Po sedmdesáti letech života uprostřed politických bojů a po padesáti letech konfliktů o posmrtný výklad si Wenzel Jaksch zaslouží vážně pojatý pokus posunout se od chaosu záměrných a neúmyslných nedorozumění k historicky podloženým soudům. Toto historické chápání by rozhodně nemělo odpustit vše, ale kromě konstatování slabin a omylů má ocenit, čím byl německý sociální demokrat z jižních Čech skutečně velkolepý.

Křesťanský demokrat Peter-Paul Nahm, který Jaksche znal už ze společného působení v hesenské zemské politice v padesátých letech a od té doby ho až do jeho smrti doprovázel coby státní tajemník Spolkového ministerstva pro vyhnance, ve vzpomínkové řeči roku 1966 vyzdvihoval, že zesnulý „nám“ – Němcům – „ukazoval, jak se žije pravá demokracie“. Tento novinář, jemuž nacistický režim uložil zákaz publikovat a jenž byl krátce vězněn v koncentračním táboře, tím měl na mysli to, že sociální demokrat Jaksch „se bránil všem zárodkům radikalizace a našel zlatou vlasteneckou střední cestu“ – „tedy lásku k národu a vlasti, bez pokřívování a dehonestace ostatních“. Nahm v Jakschovi viděl „tragickou postavu“, odvážného odbojáře, jenž „šel proti zkáze“, „ať už ji identifikoval kdekoli a v komkoli“. Jaksch se před pohromy „vrhal, až ho nakonec spláchly a vyhnaly do hořkého člunu emigrace“.²⁰⁵

205 Archiv für Christlich-Demokratische Politik St. Augustin, I-518-016/1, Peter Paul Nahm, Gedenkrede zum Tode Wenzel Jakschs, 1. 12. 1966.

Sporná Nahmova metafora přirovnávající nacistickou diktaturu a její důsledky k přírodní katastrofě přechází v jádro projevu, jež vysvětluje vzestup lidového socialisty Jaksche ve vyhnaněcké politice německé poválečné demokracie: Protože „teprve nyní“, po katastrofě roku 1945, se podle Nahma ukázal Jaksch „v celé své velikosti“: „Nespletl si původce pohromy se svým národem. Tomu zachovával věrnost a snažil se zachránit, co šlo. Když z lodi přes všechny snahy zůstala už jen prkna, hlásil se k nim a pomáhal je zase složit dohromady.“²⁰⁶ V chvále schopnosti uzavírat spojení v dobách nouze se ovšem ztratilo, kolik kompromisů Jaksch uzavřel s bývalými nacisty. Byly skutečně všechny nutné a nevyhnutelné? Byly pro nový demokratický začátek neškodné?

Při vši kritice poválečné strategie je však nutné vzpomínat také na velké a trvalé počiny: Na Jakschův nepolevující boj proti Hitlerovi, na jeho příspěvek k cestě sociální demokracie od strany třídního boje k široce pojaté všelidové straně, a nakonec také na jeho neutuchající snahu o federativní řešení národnostních konfliktů v Evropě. Již v programovém spisu *Volk und Arbeiter* (Lid a dělníci), vznikajícím v letech 1935–1936, výstižně poznamenal, že nacismus je „útěk národa před svým lepším já“, zatímco socialismus neznamena zrušení národa, nýbrž jeho opravdové „ustavení“. K tomu však má dojít výslovně tak, aby národy spojovalo. Ještě roky před tím, než Hitler uvrhl Evropu a celý svět do propasti druhé světové války, tento sudetoněmecký sociální demokrat s ohledem na očividné následky předchozí války let 1914–1918 duchapřítomně prohlašoval: „Mírovou budoucnost našeho kontinentu lze zajistit jedině vítězstvím evrop-

206 Tamtéž.

ské solidarity nad válečnou ideou.²⁰⁷ Právě toto poznání našlo v roce 1963 cestu do Jakschovy formulace programu nové východní politiky, že totiž musíme ve střední Evropě po historii opakujícího se útlaču přejít „od nadvlády k partnerství“.²⁰⁸ Ještě půl roku před smrtí Jaksch potvrdil své celoživotní přesvědčení: „V Evropě budoucnosti už nesmějí existovat žádné panské národy, žádné bezprávné menšiny, ale pouze rovnoprávní Evropané.“²⁰⁹

Willy Brandt to tedy v projevu nad rakví Wenzela Jaksche vystihl, když vzpomněl na sebekritické vyjádření zesnulého na jeho posledních, sedmdesátých narozeninách, jež se slavily jen pár týdnů před náhlou smrtelnou nehodou, v září 1966: „Na svých narozeninách si při pohledu do minulosti položil otázku, zda se mu podařilo ‚uchovat morální odkaz a rozmnožit duchovní dědictví‘.“ Brandt současníkům a další generaci odpověděl na pochybnosti zesnulého „z celého svého přesvědčení: Ano, dokázal to. Wenzel Jaksch byl a zůstane patriotem a Evropanem, sociálním demokratem a bojovným humanistou“.²¹⁰

207 JAKSCH, W., Volk..., s. 125, 130, 135 a 137n.

208 Srov. JAKSCH, Wenzel, Von der Vorherrschaft...

209 Wenzel Jaksch – Patriot und Europäer..., s. 141.

210 Cituji podle Wegbereiter deutscher Ostpolitik..., s. 22.

O autorovi

Prof. Dr. Michael Schwartz (*1963) je od roku 1994 vědeckým pracovníkem Institutu pro soudobé dějiny Mnichov – Berlín (Institut für Zeitgeschichte). Vystudoval historii a katolickou teologii na Univerzitě Münster. Ve výzkumu se zaměřuje na mezinárodně srovnávací dějiny eugeniky a eutanázie a na společenskou „rezistenci“ během nacistické diktatury. Dále se věnuje vyhnanecké politice v Sovětské okupační zóně a v NDR, sociálním dějinám Německa po roce 1945, historii etnických čistek v 19. a 20. století a dějinám sexuality v Německu v letech 1965 až 2000. Mezi lety 2010 a 2015 byl Schwartz členem vědecké poradní skupiny Nadace útěk, vyhnání, smíření (Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung). Roku 2013 vyšla jeho úspěšná studie *Funkcionáři s minulostí. Ustavující prezidium Svazu vyhnanců a třetí říše* (Funktionäre mit Vergangenheit. Das Gründungspräsidium des Bundes der Vertriebenen und das „Dritte Reich“).

Obsah

Předmluva Urbana Überschära	5
Předmluva Vladimíra Špidly	7
Wenzel Jaksch: Kapitoly ze života sociálního demokrata z českých zemí	11
I. Sociální demokrat: Všelidová strana namísto třídního boje	13
II. C. a k. sociální demokrat: Národnosti a federalismus	28
III. Evropan: Národnostní federalismus a hospodářská integrace	38
IV. Sudetský Němec v SPD: Vyhnanecká a nová východní politika	48
V. Sociální demokrat ve Svazu vyhnanců: Vyhnanecká politika a přístup k nacistické minulosti	57
Závěrečná poznámka	82
O autorovi	86

Michael Schwartz

WENZEL JAKSCH

Kapitoly ze života sociálního demokrata z českých zemí

Z německého originálu

*Wenzel Jaksch: Biografische Schlaglichter
auf einen Sozialdemokraten aus Mitteleuropa*

přeložila Zuzana Schwarzová,
redigoval Martin Dásek.

Odpovědný redaktor Thomas Oellermann.

Předmluva Vladimír Špidla a Urban Überschär.

Obálka Vasil Artamonov.

Vydalo nakladatelství Burian a Tichák, s. r. o.,

ve spolupráci a za podpory

Zastoupení Friedrich-Ebert-Stiftung v České republice

a Masarykovy demokratické akademie

v Olomouci roku 2021.

1. české vydání.

Tisk Reprotisk, s. r. o., Šumperk.

—

Burian a Tichák, s. r. o.

Komenského 10, Olomouc

www.listy.cz/buriantichak

e-mail: buriantichak@quick.cz

Při vši kritice poválečné strategie je nutné vzpomínat také na velké a trvalé počiny: Na Jakschův nepolevující boj proti Hitlerovi, na jeho příspěvek k cestě sociální demokracie od strany třídního boje k široce pojaté všelidové straně, a nakonec také na jeho neutuchající snahu o federativní řešení národnostních konfliktů v Evropě.

•

ISBN 978-80-87274-67-5 tištěná verze
ISBN 978-80-87274-68-2 elektronická verze

